

Татари, що втратили людську подобу, стали ненавидіть наш гурток за „відкриття“ перед Лігуміновим, вони заду-мали мене й інших „ворогів“ спровадити з камери.

Переконавшись, що ми перестали вживати варену страву, бо доводилося їсти вчотирьох з одного бачка, а живемо на хлібі та воді, вони змовилися позбавити нас і хліба.

Протягом декількох днів ми помітили, що наш хліб зникає. Одержувати, ми його одержували, але до обіду чи до вечора наші хлібні залишки викрадено з наших полотняних арештантських торбинок. Найбільшу злобу виявляли до нас трьох: Абрама Шапіро¹⁹, Пенькова та мене. Ми були переконані, що зникнення наших хлібних залишків є справа розлютованих кримінальників, але довести, впіяти з краденим, ми нікого не могли й тому одверто не могли протестувати.

Інші однокамерники, краща частина татар і нетатар, інформовані про „хлібні події“, охоче, по-братерськи ділилися з нами своїми хлібними залишками, які ми дуже ніяково брали, бо в них самих хліба ледве стачало. Одного разу, помічник старшого доглядача, Сидір Шапко, вивів з нашої татарської камери групу каторжан прибрати лікарняний двір, серед виведених був я й Шапіро. Прибираючи з двору сміття й осінні листя, ми ношами зносили все зібране до смітниці. Які ми були голодні характеризує таке: у смітниці я й Шапіро помітили недогризки чорного хліба, викинутою, очевидно, з в'язничної лікарні, як недоїдене хворими.

Спочатку ми презирнулися й без слів зрозумівши один одного, потайки від Шапко вигребли із смітниці недогризки хліба й сховали їх за пазуху. І тут я згадав недавню подію із злочинним баклажаном, та знаючи, що трусу перед входом назад до камери нам не уникнути, порадившись, ми вирішили: знайдений у смітниці „скарб“ з'їсти тут таки у дворі на роботі, їли поспішаючись, пожадливо ковтаючи, давилися, свідомі буди, що як цей „злочин“ викриють доглядачі — розправа неминуча.

Кошикова майстерня

Наші передбачення справдилися. Після роботи — прибирання двору, Шапко вчинив над нами при дверях наших камер не просто трус, а справжню екзекуцію, наче ми щойно прибули з етапу. Ці знущання були нам відплатою за те, що ми трохи скористали з чистого струмку повітря. Так ми прожили в татарській камері ще шість день. З'явився Коробка. Доглядач крикнув: „струнко“.

— Ну, так от, — почав Коробка, вирубаючи кожне слово, — дурно хліб їсти годі, я з вас, волоцюги, жили висотаю.

Раз, два, три, Шапко, жени їх у кошикарню. Ще десяток до шевської прядювати, але, прра-а-цювати!..

Повернувся й вийшов; я опинився серед гурту, виділеного до кошикарні й перед вечірньою перевіркою мене переведено до кошикової камери.

Я був безмежно радий залишити „татарську“ камеру, цілком не роздумуючи, краще чи гірше мені буде в майстерні або в новій камері.

Про цю камеру я довідався, що одночасно з одинадцятю камерою до кошикової майстерні пускають ще дві камери: дванадцятую та тринадцятую й що все одно близьких зносин між арештантами однієї майстерні, але різних камер, немає.

— А важко навчитися плести кошика? — поспитав я арештанта Григорьєва.

— Не дуже, якщо без знущань.

— Як вас розуміти?

— Буває, що Касьянов насяде на шию новакові, і доки він не вимотає йому всіх нервів, порядком начебто навчання — не відчепиться.

— Виходить, в цілій тюрмі режим однаковий?

— Звичайно, а вас з якої камери перемістили до нас?

— Був у сьомій, шостій, „татарській“, штрафній.

— Ступнево вас пропустять через усі камери й майстерні, а коли переконаються, що від вас лишилася шкура та кістки, дадуть сякий-такий спокій.

— Треба бути готовим скоштувати лиха до краю, — промовив хтось слабким голосом.

— Очетвертій годині ранку дзвін на сполох сповіщав про початок дня. По десяти хвилинах вся в'язниця була на ногах, у камерах поприбирано, ліжка піднято до стіни.

Голосний оклик відділового: „на перевірку“, — визначав вишикуватися арештантам у камері в два шереди.

Клапав замок, відчинялися двері, лунала друга команда:

— Струнко!

Група доглядачів на чолі з Коробкою обходила шереди, перевіряючи число каторжан, що перебували в даній камері, порівнюючи вранішню цифру з цифрою попередньої вечірньої перевірки.

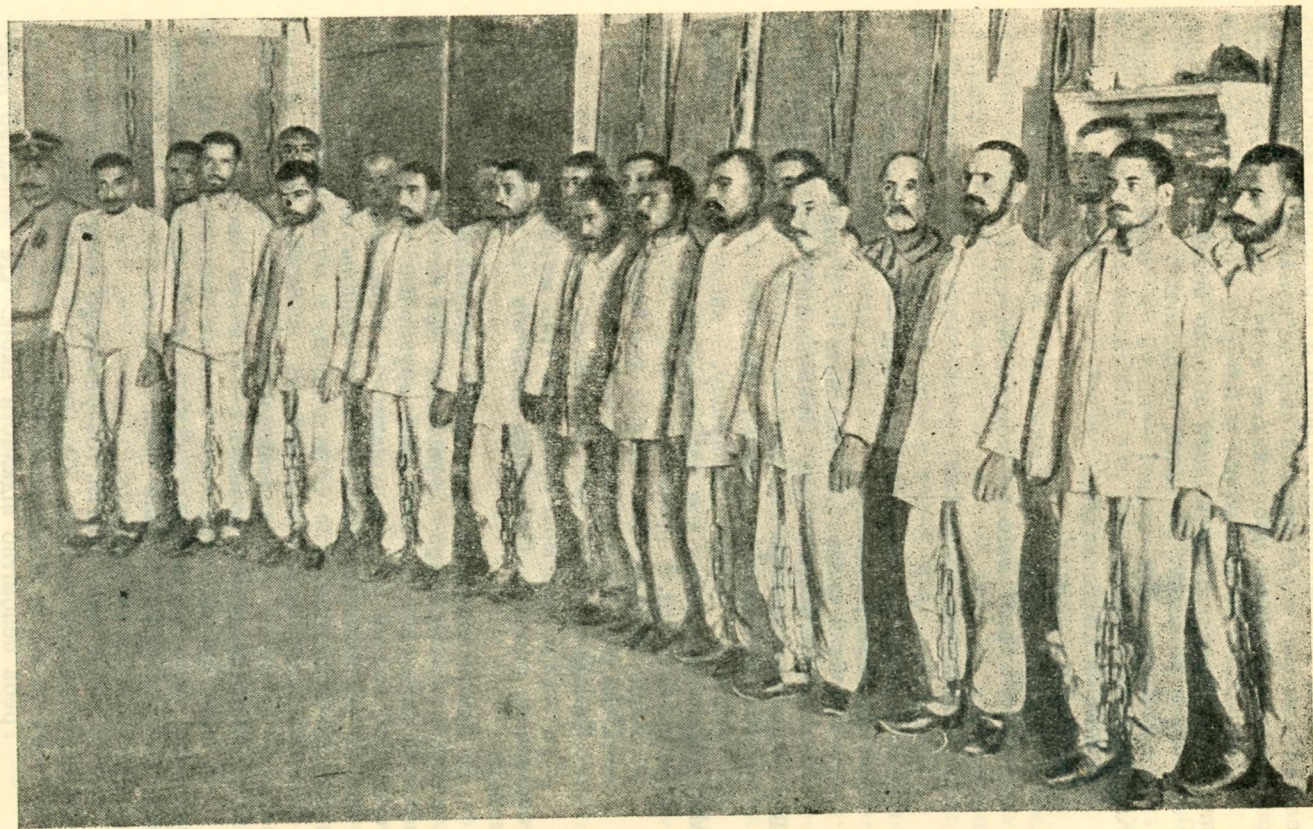
Не минуло п'ять хвилин після перевірки, знову команда:

— Ану, живо, виходь на роботу! Ладнайсь по два! Кинь розмовляти!

Люди-тіні виходили мовчки до коридору, ставали по два чоловіка. Я крадькома зиркнув на тих, що виходили з сусідньої камери й ставали поруч мене. Я запримітив Матвеєва, посміхнувся йому.

— Що, твою матір... пику крутиш? — почув я окрик на свою адресу.

— Кроком руш!

Перев'рка в Миколаївській в'язниці

І півтораєта мучеників рушили з коридора до майстерень, побіля контори, через перший двір, де команда доглядачів вишикувалася урозсип, пропускаючи повз себе велику сіру масу.

Ввійшовши до кошикової майстерні, я побіжно кинув оком на її устаткування. Арештанти швидко позаймали свої місця. Розляглася команда: „починай працювати“.

— Гей ти, йди сюди! — почув я окрик відділового Касьянова.

Підійшов до доглядача.

— Робити вмієш?

— Як яку роботу.

— Яку! Яку! Звісно — кошики плести!

— Ні.

— То навчимо.

Я мовчав.

— Навчимо! — крикнув Касьянов. — Чого мовчиш?

— Навчать, робитиму.

— Так би й сказав... твою мати!.. Рушай за мною.

Я пішов за Касьяновим. Зупинившись коло арештанта, що працював, Касьянов сказав:

— Візьми його, Магідов²⁰, і вчи.

— Сідайте поруч, товаришу, — звернувся півголосом Магідов до мене, — ви хоч трохи знаєте цю роботу?

— А ні трохи.

— Ваша професія?

— Складач.

— Складач?

При згадці про мою професію тінь журби густо окрила товаришеве обличчя. По якійсь павзі він із роздумом промовив:

— Вашу професію я знаю. Я працював довгий час у „техніці“, як партієць-професіонал. До каторги в мене був великий зв'язок з робітниками - друкарями. А тепер? Для того, щоб зайвий раз познущатися з мене, мені дали вас за учня, бо всі ваші прогріхи, недоліки припишуть мені, плюс — дарма що вчіння вимагає часу, а норму я мушу виконати...

— Намагатимусь якнайшвидше засвоїти кошикарську науку, — сказав я, ніби виправдуючись.

— Магідов, облиш розмови! — кричить Касьянов.

Я знав, що за невдалого кошика шмагають різками. Я напружив усю свою увагу, слухаючи Магідових пояснень. Я зробив з лози спідній пояс кошика й вжахнувся: лоза тріснула й була непридатна.

— Я забув вам сказати, товаришу, що лозу треба мочити раніш, ніж почати робити.

— А як же із зіпсованою лозою?

— Треба непомітно відкласти набік. Це звичайно невелика цінність, але з погляду в'язничного ладу, це є псування

в'язничного добра. Можуть погнати за одну лозину в карцер і... відшмагати. Тут шмагають різками часто, ми безсилі боротися й мене... — Магідов урвав на півслові, помітивши, що Касьянов пильно за нами стежить.

Я похолов, застрибали руки, думка, що й мене можуть відшмагати за лозинку, вжахнула. Я намагався покрадьки глянути на довокільшніх працівників-в'язнів, шукаючи очима знайомих, шукаючи підтримки, але тюремникові вигуки примушували заглибитися в кожну лозинку вироблюваного кошика.

Кінчився робітний день, почали здавати готові кошики, і підчас огляду їх — дефекту не виявлено. Минулося. Погнали по камерах. Прийшла перевірка, настала ніч. Ті, що терпіли на безсоння, довго ворочалися. Інші зразу починали хропти, дехто бурмотів спросонку, інші кричали, плакали вві сні.

Я чував уві сні. Маріння вві сні трохи полегшували пригнічений душевний стан. Мозок гарячково працював, викликаючи дорогі мені образи недавнього й разом з тим такого далекого минулого. І тільки зловісний, вранішній дзвін на сполох повертав до грізної дійсності, до її знущань, образ, окриків, лайки. З кожним днем, що минав, танули сили, слабшала воля.

І коли на третій день перебування в кошиковій майстерні я самотужки взявся зробити кошика, то переконався, що якістю він куди гірший від кошиків моїх сусідів.

— Що тепер буде? — хвилюючись запитав я Магідова.

— Погано буде, давайте я вас визволю. Візьміть мого кошика, а я вашого.

— Ні, ні за що, я не хочу, щоб через мене ви підпали під репресії.

— Заспокойтесь, мені нічого не буде, річ у тім, що за якістю моїх готових кошиків майже ніхто вже не стежить, а за вашими довго будуть стежити, тому що ви новак.

— Все ж таки я не згоден.

— Подавай готову роботу, — крикнув Касьянов.

Довгою низкою поставали арештанти поряд своєї продукції. Кошики приймано, відкидувано, сортовано. Дійшла черга до мене й Магідова.

— Що це за гідота така, — крикнув Касьянов, вдаривши мене кошиком по голові.

Я відскочив, у голові закаламутилося.

— Стій на місці, сучий сину! Де Магідов? То це ти його так учив? Де твій кошик?

— Я вже здав його.

Касьянов відібрав із загальної купи зіпсованого кошика, що випадково підхопився йому під руку, і крутячи його перед Магідовим обличчям кричав:

— То ви обидва змовилися псувати? Марш до контори

У конторі ми станули перед начальником каторги Колченком, який розмовляв у цей час телефоном і побіжно скинувши оком на двох арештантів, що стояли оточені трьома тюремниками, повернувся до нас плечима й, наче не помітивши нас, далі говорив телефоном.

— Дусінко, якщо бісова личина, дружина моя, не влаштує мені гістерики, я прийду до тебе з доповіддю. Чекаєш? От, от, чекай і будь рожевенька.

Повісивши телефонну трубку, він швидко обернувся й зробивши грізну міну запитав:

— У чому річ?

— Ваше високороддя, Магідов учив ось осьього кошики псувати.

Стукнувши кулаком по столі, Колченко крикнув:

— Арештантська пико, удаєш, навмисне псуєш кошики, щоб від роботи викрутитися! Ти в мене викрутишся. У льох його! Двадцять п'ять йому, а Магідова в карцер!..

Оточені тюремниками, ми пішли в льох.

Коли я сходив по сходинах льоху, мене збив з ніг чийсь кулак, що вдарив по потилиці, потім мене вдарено вдруге чоботом у живіт. Падати не давали: били спереду й ззаду. Кидали на всі боки, як м'яч.

Линула кров горлом.

— Струнко! — розляглася команда.

Магідова вштовхнули до карцеру, а мене перестали бити.

З'явився Колченко з лікарем. Не видаючи ані звука, я стояв, порівняно байдужий, наче не мене лагодяться шмагати різками; все в мені притупилося, заглухло. Мені було однаково: чи зашмагають різками, чи вб'ють, чи задавлять. Цього моменту зникла віра, згасла надія, то більше, що кров, яка часто йшла горлом, свідчила про поважну хворобу.

Все було готове, щоб шмагати. Відро з водою, де мкли різки, щоб не ламалися, низький довгий ослін і кати — шмагальники.

Лікар, вислухавши мене і звернувши увагу на свіжу кров, яка щойно линула горлом на сірий бушлак, сказав:

— Його зараз бити різками не можна, не витримає.

— Як не витримає? — закрутився на місці Колченко. — Його відшмагати треба, от і витримає!

— Ви можете шмагати, але я штрафного листа не підпишу.

— Нічого, не тепер, відшмагаю потім... Іди в карцер!

Розчинивши важкі карцерні двері, хтось штовхнув мене чоботом і я сторчка полетів туди, простягшись у всю довж на підлозі.

— Ще одна жертва, — промовив голос із темряви.

— З ким я? Це ви Магідове? Мені дуже боляче, що ви через мене постраждали.

— Дурниця: ви врятувалися від одного з найварварськіших впливів на людське тіло та людську психіку. Ви знаєте, що кожний, хто зазнав шмагання різками, близький до божевілья, до самогубства.

— Мене очікуване шмагання зробило кам'яним, мені було майже все одно.

— А втім, пораду я все ж вам дам: якщо будуть шмагати різками й зостанетесь живі, не забудьте повисмикувати з тіла рештки лози, щоб уникнути зараження крові.

Катування різками Ривкіна, Фарбера та Гассана - Халім - Оглу

Могильну тишу в карцері прорізало прискорене тупотіння ніг. Запинивши дух, ми тривожно дослухалися.

— Тягни Ривкіна²¹ з опрічної камери!! — гаркнув Колченко. Ми завмерли.

— Шма-а-а-га-н-н-я-я, — тремтячим голосом промовив Магідов, притиснувшись до мене щільніш.

— Двадцять п'ять! — крикнув Колченко.

— Витримає, — вислухавши Ривкіна, пробубонів лікар.

— Лягай.

— Раз-два, три, чотири...

Свистіли різки, розтинали повітря, калічили молоде, тендітне ривкінове тіло.

— Двадцять чотири... двадцять п'ять.

— І завтра, і позавчорому, і щодня шмагатимуть тебе, доки не підкоришся, паскудо, — відрубав Колченко.

Стихли кроки тюремників, що виходили з льоху. Здавалося, що там у льоху не залишилося ані духа. Але пізніш ми почули стогін Ривкіна. Після езекуції його, скатованого, кинули лежати в льоху години півтори, після чого команда тюремників відвела його до так званого „заразного бараку“ — до лікарняної опрічної камери.

Під час катування Ривкіна, він уже п'ятий день проводив голодівку, яку закінчив через сім днів після езекуції.

Спричинився до оголошення голодівки такий незначний факт: коли в'язничий інспектор обходив опрічні камери, він, зайшовши до ривкінової опрічної камери, заявив йому:

— От ти обіцяв виправитися, а поводишся погано, не слухаєш, чому це?

Не встиг Ривкін відповісти йому, як затріснулися двері й інспектор зник. Ривкін постукав у двері, наполягаючи перед доглядачем вернути інспектора, щоб сказати йому, що ніяких обіцянок він ніколи, нікому не давав. Викликати інспектора йому відмовили. Він знову розпочав голодівку, додавши ще вимогу, щоб йому дали спокій і припинили знущання з нього.

За „зухвалу вимогу“ — Колченко взяв Ривкіна на муки. Биття різками скінчилося, але не затихло. Хтось сказав: „готово“, і Коробка прорік:

— Ач політика, стерво, здумає мститися на нас. Ми їм покажемо... Тягни сюди Фарбера²²!

Різонуло по серцю. Затамувавши дух, припавши до дверей, ми перетворилися в слух. Серце прискорено билось й стан був такий, наче мене мали шмагати.

Фарбера всі ми добре знали й дуже поважали. „Невже вони живі люди?“, — подумав я. Чітко долинали прискорене тупотіння ніг...

— А-а! — злорадів Коробка, — мати... мати... політика! Стерво... Зграю збирати, повбивати нас? Ми тебе зараз відпрашуємо. Ніканоров! Оповісти його високороддя, що все готове.

Фарберового голосу ми не чули. Трусило, зуби цокотіли.

— Струнко-о-о!

— Т-так... — просичав голос Колченка, — скажи но, волоцюго, скільки вже листів до міста ти послав, га?

Мовчанка.

— Чого мовчиш, стер-р-в-о-о?!

Луною віддало ляпаса.

— Лікаре, — Колченків голос, — вислухайте на півсотню.

— Я здоровий, — почули ми репліку Фарбера.

— Роздягти!

Хутко здерши з своєї жертви злиденну арештантську одіжку, повалили на довгий низький ослін, двоє сіли на ноги, інші на голову й плечі, прив'язали руки...

— Починай! — гаркнув Коробка.

— Раз, два, три, чотири, п'ять... — газардовно рахував удари Колченко.

Знову свистіли різки, розтинали повітря, рубали й калічили живе людське тіло. Ті, хто бив, охали, ахали обабіч лежачого живого трупа, змагаючись між собою, прагнучи вислужитися перед Колченком.

Кожний удар різки бив по нервах, мов розпеченим залізом.

— Двадцять три, двадцять п'ять... Павза, — пробубонів лікар, — покажи мені очі... дихай, любий...

— Геть кате! Я ще дишаю! Бийте, ріжте моє тіло, добивайте, — гістерично кричав Фарбер.

— Продовжувати!.. Двадцять шість, сім... вісім...

У голові все замутилося. Не чув коли кінчилася екзекуція. Мені видалося, що катування тривало цілий день. Хтось гаркнув:

— Забрати його до „заразного бараку“.

Попритискавшись один до одного, мов зацьковані, ми мовчали. Кожний, затамувавши дух, думав свою тяжку думу й кожний мовчав, не зважаючись заговорити. Нараз Магідов тяжко зідхнув, застогнав і відкинувши голову повалився.

Я злякався, я силкувався розгледіти щонебудь, але темний карцер заважав. Я не бачив товаришевого обличчя, я намацав його голову, притулив її до себе й трусячи за плечі намагався привести його до пам'яті. Магідов очутився...

— Вам краще?

— Так, спасибі, я гадав, що вмираю. Серце, серце — воно ж не сталеве. Добре б заснути, не прокидатися. Коли б отрути дістати, навіщо жити? І не тому, що жити не хочеться, ні, люблю я життя, інакше не варто б було боротися. Та ви ж розумієте, дорогий товаришу, що ми безсилі боротися проти всіх знущань, безсилі протестувати. І найбільший протест — це протест самогубством.

— Це так. Але як дістати отрути?

— Мовчіть там, волоцюги! Спати!! — розлігся голос вартового.

Протяглі свистки стійкових свідчили про невсипущість сторожі.

Попритулявшись один до одного, ми заснули. І тільки з'явлення на перевірку команди на чолі з Корсбкою перекотало нас, що настав ранок.

— Черненко, приготуй! — крикнув Коробка.

— Знову шмагання, — сказав Магідов.

Ми губилися в гадках: „кого, за що?“.

Хвилини чекання здавалися вічністю. Промайнула думка: „чи не мене?“ Адже Колченко пообіцяв одшмагати...

— Тягни сюди Гассана - Халім - Оглу *.

Прискорене тупотіння ніг. Ввалила команда.

Привели Гассана. „Роздягни!“, — командував Коробка.

— Ваша борода (благороддя)! Їйбогу не я... Неправда!.. Гратів не пиляємо, доглядача не лаємо... Пустіть! Ваша борода, пустіть!.. Їйбогу не я! — кричав Гассан.

— Мовчи, татарська пико. Починай!

Силоміць повалили Гассана на ослін і...

— Раз, два, три, — рахував удари різок Коробка.

Різки знову розтинали повітря, калічили людське тіло. Гассан кидався на всі боки, кричав, лаявся своєю мовою.

— А - а - а! Мій палець укусив!

— Припинити.

— Він мені пальця вкусив! — рикає Черненко.

— Собако!.. — крикнув Коробка, — ще десять!!.

— Двадцять сім... вісім, дев'ять...

* Гассан - Халім - Оглу сидів в опрічній камері через якийсь донос свого одновірця. Захворів на скачущі сухоти й часово переміщений був до в'язничної лікарні. Звідти знову донесено, що Гассан пробував пиляти ґрати вікна лікарні, хочаби втекти. Його знову перемістили до опрічної камери, але він не підкорявся режимові. У наслідок цього його дьвічі шмагали різками по 25 ударів, і зараз мала відбутися „остання порція“ — як висловлювалися екзекутори.

„Гуманне“ пояснення головної в'язничної управи про шмагання різками

Масове шмагання різками в каторжних в'язницях, наслідком чого були масові самогубства, змусило головну в'язничну управу порозсилати 2 березня 1912 року інструкції про „гуманніше шмагання“; у інструкції між іншим стояло:

„Кари на тіло застосовується до арештантів у разі вчинення від них незвичайних провин супроти в'язничної дисципліни та, за законом, до незвільнених од цієї кари, причім, треба брати до уваги не тільки тягар арештантової провини, а й його особисті властивості — рівень його освіти та розумового розвитку, ступінь його підвищеної чутливости, належність до тієї, чи тієї класи людности, попередню поведінку під час ув'язнення. При цьому, окрім тільки виняткових випадків, до арештанта, що завинив, пропонується спочатку застосовувати інших заходів, попереджаючи, що, в крайньому разі йому завдадуть тілесної кари“.

Тюремники застосовували цієї інструкції кожний по-своєму й ажніяк не за „виняткових випадків“, а часто-густо, шмагали жорстоко, нелюдськи допроваджуючи своїх жертв до божевілья, до самогубства.

Самогубці

Перебуваючи в лікарні каторжної в'язниці, бачачи доволі часто, гнітючу обстановку з півмерцями на ліжках, чуючи стогони тих, що агонували після езекуції різками або вмирали з поширеної у в'язниці недуги — туберкульози, — я вдався в тугу. Тяжкі, чорні думки давили мозок. Я почував нашу безпорадність і часто запитував: „що це за життя? Кому ми потрібні? Хто чує наші стогони? Хапають, б'ють, калічать...“

Серце клекотить у безсилій люті. Чи не краще заподіяти собі смерть? Коли ж, коли ж буде цьому кінець?

Інквізитори, слуги царські, регочуть із своїх жертв.

А інквізиторів тут багато: Колченко, Коробка, Жарков, Кочергін, Беліцький, Камінський, Черненко, Кас'янов, Макаров, Табакін, Паленко, Снежков, Кремінський, Макухін, — всіх не перелічиш.

Всі вони п'ють нашу людську кров, всі вони душать, б'ють, впиваються нашими муками „на честь престолу, царя й батьківщини“.

Коли ж, коли ж буде цьому кінець?

Так нервово, тяжко, працювала думка. Зроджувалося багато болючих питань, але відповіді ніхто з нас не одержував. Відповідь лунала з глухих карцерів стоном катованих там людей, свистінням різки. Тріпотливо билося серце. Не було сліз, закам'яніло все всередині, безпорадно опадали руки.

Але життя брало своє: ступнево отямлювалися ті, що перебували зі мною в одній лікарняній камері; на превелику силу вставали з ліжок, ледве пересувалися живі тіні. Клацнув замок, відчинилися двері, рій кошмарних думок урвало не менш кошмарне нове видовище:

Двоє арештантів-санітарів внесли за руки й за ноги непритомного каторжанина й поклали його на підлогу. Хорі завмерли. На підлозі лежало нерухоме тіло. Очі наші втупилися в одну точку, і стогоном вихопився скрик: „Магідов!..“

Ввійшов фельдшер Покрасов і, підійшовши до Магідова, що зробив замах на своє життя, недбало й поспіхом приклав до його серця вухо й сказав:

— Нічого, дихає, житиме ще. Он туди, на крайнє ліжко поклади. Арештанти-санітари обережно підняли тіло Магідова й поклали на ліжко.

— Нікітіне, постій біля нього, а ти, Ібрагімове, йди за мною, — сказав фельдшер, і вийшов.

Коли затріснулися двері лікарняної камери, Нікітін озирнувся й переконавшись, що доглядач відійшов у кінець коридору, сказав хворим:

— Сьогодні три з половиною трупи...

Хворі та зувічені попідводилися з своїх ліжок, тільки довічник Григорьев ²³ лежав нерухомо й здавалося, що йому вже все байдуже. Нікітін пояснив:

— Владіміров, Сергеев і Степанов уже вмерли, до трупарні винесли, а ось цей, — показуючи на Магідова, — живий. Невдало робив замах на самогубство. Довго тримали його в опрічній камері, застосовували до нього всі види знущань, що допровадили його до замаху на самогубство. Випадкове втручання вартового опрічного корпусу перешкодило Магідову вмерти від крововиливу. Аналогічним способом, розрізавши собі вену на руці, робив замах на самогубство й Ривкін — Ходанюк після екзекуції різками.

В'язничній адміністрації аж ніяк не вигідно було мати в своїх мурах самогубців. Тюремники знали, що багато чого можна замазати, про багато можна мовчати, можна заморити на смерть і ховати під ярликом: „умер з туберкульози легень“, що було на їхню думку цілком нормально. Але про самогубців треба складати рапорти та акти, треба посилати до Петербургу, про них можуть зняти питання в Державній Думі — і тоді хоч-не-хоч довелося б (для годиться) відказ держати. Агонія, повільна смерть, смерть під різками, смерть від солдатської кулі — все це „законно“. „Із скорботу — вмирайте всі, та швидше, менше внутрішніх ворогів буде, а з голодівки та з самогубств — самі неприємності начальству“ — така була загальна думка тюремників.

Нам ясно було, що в'язнична медицина завжди, при бажанні, могла так чи інак полегшити стан в'язня, якщо не в

камері, то, в кожному разі, у в'язничній лікарні, проте — цього не було

— Жажно було дивитися, коли з мертвих: Владімірова, Степанова й Сергеева збивали кайдани, — заявив Нікітін, — їм було вже все одно.

Григор'єв заворушився на ліжку, замахав руками, наче кликав когось. Він видавав якісь незв'язані звуки, що переходили в хрипіння.

Нікітін заметушився коло Григор'єва, дав йому пити, але Григор'єв різким рухом вибив Нікітінові з рук кухля й замовк. Одна його рука нерухомо звисла з ліжка, друга лежала на грудях.

— Вартовий! Відчиніть! Фельдшера! — несамовито кричав Нікітін.

З'явився фельдшер і констатував смерть.

Григор'єва винесли до трупарні. У камері залягла мовильна тиша. Цієї хвилини я позаздрив Григор'єву, подумавши: „як добре, що всі його муки скінчилися“.

Ще одна жертва. Лікарню каторжної в'язниці щодня виповнювали все нові та нові прирічені. І опинитися в одній із камер лікарні була дуже складна справа. Туди порівняно легко попадали тільки ті, хто або вочевидьки вже вмирав, або отруївся, або змодовані після екзекуції різками. Дуже невелике число хворих виходило звідти й виживало.

Найбільш звідти виносили, або туди вносили. Так, на третій день після смерті Григор'єва, перед вечірньою перевіркою внесли ще одну жертву — Павла Сафронова²⁴. Він був у надзвичай важкому стані після отруєння і не приходючи до пам'яті, — вмер. Ця смерть викликала багато розмов не тільки серед нас, що лежали в лікарні, а майже по всіх камерах: казали, напевно, що Павло Сафронов не сам вкоротив собі віку, а що тюремники його отруїли. Це так гнітюче вплинуло на психіку багатьох із нас, що навіть тяжко хворі довго відмовлялися прийняти будь-яких ліків, побоюючись отруєння. Про причини смерті Сафронова слідів не було, але що він умер, неприродною смертю — про це довго перешіптувалися у в'язниці.

Так само, на загальну думку, вмерли неприродною смертю й інші в'язні: Мусій Кантерман, анархіст, засуджений в Одесі на шість років каторги та Моня Рапопорт — посмугований різками, кинутий у карцер, звідки до камери він уже не вернув.

Думки про застосування терору проти тюремників

Катування та знущання, що день-у-день відбувалися в каторжній в'язниці, зроджували нові думки політкаторжан про методи впливу на тюремників. Політкаторжани, надломлені й зморожені в боротьбі проти адміністрації, розуміли, що у в'яз-

ничних мурах найменша спроба не тільки помститися, а й не послухатися потягне за собою нові знущання, нові катування й нові жертви.

Це змусило багатьох політкаторжан замислитися над питанням як вплинути на тюремників, щоб послабити важкий режим у в'язниці. З практики терористичних дій на волі проти тюремників в 1906-08 роках видно було, що після кожного вдалого, чи невдалого, терористичного акту проти тюремника — у в'язниці наставало деяке послаблення режиму.

Послаблення було, звичайно, тимчасове, бо після кожного замаху мобілізували нові сили чорної реакції, придумували й проводили нові репресії й кінець-кінцем тисячі життів ув'язнених зазнавали ще більших знущань.

Зв'язку з волею в'язні майже не мали. Роки чорної реакції наклали свій відбиток на все активне, революційне. Отже, у самій тюрмі у в'язнів зароджувалася думка про утворення терористичних груп, дії яких йшлися до того, щоб застосувати на волі масовий терор проти жорстоких тюремників.

Ініціатори організації таких терористичних груп були малострокові політкаторжани, засуджені на чотири-шість років каторги, яких мали вирядити до Сибіру на поселення після відбуття строку каторги.

Пригадую, як часом друзі розгортали пляни організації таких терористичних груп. Багато хто з них запально, до найменших подробиць змальовували картину майбутнього терору над тюремниками, і здавалося іноді, що ми зовсім не в каторжній в'язниці, а на волі, і від слів перейдемо до дій. Надзвичай цікаві пляни терору, розроблені до найменших подробиць, проектували Микола Мінін, Михайлович²⁵ та Шапіро.

На ділі пляни лишалися невиконані через дуже поважні обставини. Хворі й вимучені колишні царські в'язні, загнані в глухі кути сибірських сіл, звільнившись од арештантського одягу й не маючи жодних засобів до життя, мусили витрачати всі сили, напружувати думку й ініціативу на боротьбу за існування.

А в тім, окремі терористичні акти проти тюремників за знущання з політкаторжан вчинені були поза всякими плянами, які проектували у в'язниці. Так, у відповідь на масове биття каторжан різками, начальник тобольської каторжної тюрми Богоявленський одержав поштою таке попередження:

„Ми одержали повідомлення з тобольської каторжної в'язниці № 1, що ви нелюдськи поведетеся з нашими товаришами політичними та кримінальними в'язнями, за що й оголошуємо вам смертний вирок, який незабаром і виконаємо. Інкогніто.

Тобольськ 14 червня 1907 р.“

І справді, 26 червня 1907 року начальника каторжної в'язниці Богоявленського забили на вулиці міста Тобольська кількома револьверними пострілами. Той, хто стріляв, зник.

13 серпня 1907 року вчинено замах на життя начальника петербурзької опрічної в'язниці — Іванова ; Іванова вбито, того, хто робив замах — повішено.

Того таки 1907 року Емануїл Лагунов, помщаючись на начальникові одеської в'язниці Шаферукові за знущання з ув'язнених, убив його й сам застрелився.

На начальникові однієї з забайкальських каторжних в'язниць Бородулінові, що перетворив в'язницю на живу могилу, чим викликав протести, які спричинилися до масового побиття в'язнів — також помстилися : перший замах на нього стався 30 травня 1907 року в Іркутську, де на нього вистрілено шість разів з гвинтівки, проте невдало. Він зацілів, а замахівці зникли. Однак, 28 серпня 1907 року у Пскові, куди Бородулін приїхав на відпустку, його вбили два невідомі, що зникли.

Фрума Фрумкіна, що перебувала в Бутирській в'язниці (Москва), чекаючи суду над собою за замах на життя московського градоначальника Рейнбота, не могла бути байдужою до того, що витворяв начальник цієї в'язниці Багрецов із своїми бранцями. Фрумкіна, озброївшись одержаним з волі револьвером, запропонувала вартовому викликати її до начальника в особистій справі. 30 квітня 1907 року, введена до начальника кабінету в супроводі поручника Горштейна і йдучи до виходу після розмови з начальником, швидко обернулася, вихопила револьвер і вистрелила на Багрецова, поранивши його в руку. 11 липня 1907 року Фрумкіну повішено.

19 лютого 1907 року вбито уфімського в'язничного інспектора фон - Кольбса.

28 квітня 1907 року вбито в Читі начальника нерчинської каторги Матіса.

15 червня 1906 року вбито звіра - доглядача красноярської в'язниці Краснова.

Нарешті, 15 жовтня 1907 року Рогозіннікова вбила в Петербурзі головного царського тюремника Максимовського. Рогозіннікову повісили.

Значно пізніш, 18 серпня 1911 року, стався замах на життя начальника гірсько - зерентуйської каторжної в'язниці Висоцького. Стріляв на нього політичний засланець Борис Лагунов²⁶, що спеціально втік із заслання вчинити терористичний акт, помщаючись за масові побиття політичних каторжан та за смерть Єгора Сазонова²⁷.

Вдала втеча Івана Фадеева

В'язниця, що її стерегла посилена сторожа, та й сама її побудова не давала нікому приводу думати не тільки про масову, а й про поодинокую втечу з цієї фортеці. Не можна було й гадати про підкіл, бо, з одного боку, в'язні перебували

в корпусі, оточенім різними в'язничними прибудовами — майстернями, коморами, з другого боку, повсякчасна невсипущість сторожі була така пильна, що арештант перебував під безперервним доглядом, навіть уночі, лежачи на своєму обтягнутому брезентом ліжку.

Отож, кожний із нас, здавшись на волю долі, загубивши рахунок своїм дням, місяцям і рокам, чекав на кінець своєї каторги, після якої етапним порядком вируять до Сибіру на поселення, або ... сидіти без краю.

Адже, майже всіх нас схоплено, засуджено на початку грізної столипінської реакції, в епоху діяння військово-польових судів та карних експедицій, і ми, ніким і нічим не інформовані про стан справ на волі, думали й були майже певні, що реакція продовжує свою свистопляску, ступаючи по трупах.

І коли, мов блискавкою облетіла по всіх закутках в'язниці звістка про втечу політкаторжанина вана Фадеева²⁸, кожний із нас узяв цю новину за чергову в'язничну вигадку. Та, коли услід за цією звісткою, не менш блискавично, на ході заряджаючи гвинтівки, вбігли у в'язничний двір солдати й уся наявна в'язнична сторожа, тримаючи напоготові револьвери, і коли з усіх майстерень і інших робітних приміщень спіхом, буквально, гнали всіх нас по наших камерах і близько третьої години дня почалась перевірка (чого звичайного часу не практикували), ми зрозуміли, що в тюрмі сталося щось незвичайне.

Важке, прискорене тупотіння ніг по коридору, наче по ньому маршували полки солдатів, давало зрозуміти, що до нас наближається ця зверхперевірка.

Колченко був блідий, з револьвером у тремтячій руці. Рахував нас Коробка. І кожний з нас чекав лиха. Але минулося: переконавшись, що цифра арештантів відповідає журнальному записові, вони вийшли.

Втеча Фадеева відбулася за таких обставин:

У липні доглядач Іван Пашковський взяв до себе групу каторжан разом із Фадеевим, усього щось із тридцять чоловік, добудовувати млина на другому дворі в'язниці, навпроти кошикової майстерні.

Кожному арештантові дано норму виробітку. Фадеев цементував підвіконня млина. Невисокий мур коло цього млина, що виходив до адміністративного двору, не являв великої перепони для Фадеева, і за певної сміливості й рішучості могло б утекти декілька чоловік. Вигодивши хвилину, коли щось відвернуло увагу доглядача Пашковського, Фадеев зручним стрибком переплигнув через в'язничний мур і кинувся тікати напрямом до Ігульсько-Бугського лиману. Моряк і добрий плавець, він миттю скинув із себе арештантське лахміття й гулькнув у воду.

Зникнення Фадеева виявлено негайно. Задзвонили всі дзвінки тривожної сигналізації. Стрілою кинулася до місця події вся варта на чолі з Колченком. Почали обшукувати всі берегові яри. Негайно завідомили телефоном поліцмейстера, розшукний відділ, жандармську управу. Викликали сотню солдатів, розташованого проти в'язниці Празького полку. обшукали всі закутки всередині в'язниці. але не шукали у воді лиману, де Фадеев цього часу „купався“ і стежив за полюванням кількох десятків варти. Фадеева й слід запав.

Сімох каторжан, що працювали близько від Фадеева, схопили й кинули в карцери, як підсобників втечі, а вночі звірськи відшмагали різками: Михайла Кішенева, Ібрагіма - Обдул - Огли, Гассана - Азіс - Огли, Кер - Огли, Бакір - Огли, Давида Мчедлішвілі та Вайбешира Арсланукаєва.

Ця незвичайна своїм задумом, ризиком і фіналом втеча, та ще за умов лютого в'язничного режиму, вразила нас усіх. Адміністрація довго не могла звикнути до думки про dokonаний факт.

Режим став ще суворіший. Зовнішній варті найсуворіше наказано стріляти у вікна без попередження, якщо арештант висуне голову. Цього наказу недовзі точно виконано: політичний каторжанин Клименко на хвилинку забув про режим, підійшов до підвіконня, щось почав рисувати в зошиті, раптом постріл, скрик, побитий череп, смерть...

Робітника заводу „Наваль“, нині Андре Марті, політкаторжанина Андрейка також вбито при вікні пострілом зовнішньої варти. Стійковий одержав за вбитого п'ять карбованців нагороди, що відповідало „законові“: три карбованці за поранення й п'ять карбованців за вбивство арештанта.

Здоровкання очима

В'язні дедалі більш нервувалися, нашорошилися й часто відмовлялися, від даваних їм прохідок, бо з-поміж прохідників вербовано все нових та нових карцерників.

Прохідка відбувалася раз на добу, тривала п'ятнадцять хвилин. Ходили по два чоловіка в ряд, з руками назад. Найсуворіше заборонено розмовляти між собою під час прохідки. Коли до прохідкового двору входив начальник або його помічник, розлягалася команда:

— Струнко! Скинь шапки!

Не озираючись, мовчки, арештанти скидали шапки, поки не розлягалася друга команда:

— Вдягни!

Отже, ті хто був на прохідці скидали шапки, вдягали їх, відповідали на здоровкання з наказу, суттю не бачачи, кого вони вітали й перед ким шапку скидали. А якщо новак, який недавно прибув до каторжної в'язниці, не при звичаївся ще

до її режиму, то доглядачі, що стежили за прохідкою негайно нагадували про себе:

— Чого пику вернеш? Я тобі поверну!

— Дивись у потилицю передньому. Менший крок! Чого руки поспускав?! Назад руки, волоцюго! Кінчай прохідку, — гайда по камерах!

Прохідка в миколаївській в'язниці

Ми не мали права здоровкатися один з одним за випадкової зустрічі. Отож, зустрічаючись з товаришами й друзями, ми примружували очі, що визначало: добридень.

Ті, що сиділи в опрічних камерах, майже ніколи й очима один з одним не здоровкалися. Наш опрічний корпус був на окремому дворі, суміжному з двором кухні. Опрічний корпус пильно охороняли від усього іншого в'язничного світу, він мав свої правила внутрішнього розпорядку, свою окрему варту й окремий двір для прохідок. Режим у опрічному корпусі був куди суворіший, пожежників опрічних камер на роботу не брали, до церкви не пускали, до круга на прохідку не виводили.

Дні, тижні, місяці й роки опрічник був сам в оточенні сторожі й рідко коли бачив навіть коридорного прибиральника з кримінальних арештантів. Продукти опрічникам приносили, листи забирали під час перевірки, тільки раз на два тижні виводили опрічника за межі опрічного корпусу до лазні, і там мився він також насамоті.

Тиша могильна панувала над опрічниками. Подумки опрічники часто розмовляли з своїми друзями та рідними й не раз з'являлося побоювання: чи невже розучився говорити?

Слова рвалися назовні, хотілося говорити про дурнички, про найменші дрібниці, аби говорити. І опрічник починав якнайповажніше розмовляти сам із собою. Він говорив і сам таки й відповідав собі, підносячи щораз більше голос.

— Замри, волоцюго! Ач, розмови почалися. Ані телень! — окрик доглядача змушував опрічника опам'ятатись й розмовляти далі подумки.

Але окрик не бентежив опрічника, що внутрішньо радів, переконавшись, що мовою й слухом він ще орудує. Кілька місяців перебування в опрічній камері, якщо не було особливих причіпок і знущань, не зморювали ув'язненого, але перебування там протягом низки років тяжко впливало на психіку.

До опрічної камери садовили не тільки за провини, вчинені в цій в'язниці, але дуже часто туди приміщали людей шойно прибулих з етапу, з іншої в'язниці з секретним приписом про „непоправність“ арештанта.

З такими атестаціями прибув з московської каторжної в'язниці Микола Сорокін, він же Мінін-Невідомий, та Ривкін із Смоленська, а з орловського каторжного централу Захар Ціома й інші. Причім, ще за декілька днів до прибуття каторжан посилено звичайно спеціальні повідомлення, що сповіщали про прибуття таких і таких осіб та щоб приготували для них спеціальні опрічні камери.

У цьому опрічному корпусі були камери й для упривілейованих персон, про що ми звичайно знати не могли, як загалом не знали, хто сидить з нами по-сусідству. Але про двох високопоставлених каторжан, що перебували на окремому уважному обслуговуванні, під окремим доглядом і на окремому харчуванні — щоправда, не напевно, але знали. Це кат (про нього дивись розділ „Зустріч із катом“) і піп, засуджений на каторгу за розтління малолітніх дівчаток.

Кат і піп також жили в опрічному корпусі, ізольовані від загальної маси арештантів, щоб уникнути самосуду над ними.

Опрічних камер ката та попа вдень не замикало. Вони мали право вільно ходити по опрічному корпусі й прогулювалися разом, разом і парилися в лазні у супроводі окремого, до них приставленого, тюремника.

Вони таки ж, кат і піп, частенько припадали вухом до дверей опрічних камер, прислухаючись, про що шепоче в'язень, зазирали у дверне вічко, піддивляючись що робить в'язень, негайно доносячи відділовому про підозрілу поведінку опрічника.

Чи то кат, чи то піп, перші через вічко помітили Захара Ціома, що сховався кров'ю й доповіли начальству.

Отже, опрічний корпус не тільки мав належну за штатом охорону, а й позаштатних пильнувачів „ладу“, добровільних дозорців — ката та попа.

Нове поповнення каторжан. Чутки й факти

На весні 1912 року до нас, у камеру кошикової майстерні, Коробка привів нове поповнення в'язнів, що прибули недавно з різних каторжних тюрем. Одні прибули до нас як покарані за участь у різних обструкціях у тюрмі, інші випущені були з опрічних камер, „татарської“ й штрафної (10-та камера).

Кожний новий в'язень, що прибував з волі, щойно із суду або з іншої в'язниці, дуже цікавив нас не тільки як індивідуум, а як особа, що могла розповісти нам про політичні новини на волі або про режим в інших тюрмах. Зрозуміло, що позбавлені будь-якого зв'язку з волею, позбавлені газет і журналів, ми пожадливо ловили кожне нсве слово з уст нової людини.

Від Клименка, недавно засудженого й прибулого до нас із Києва, ми довідалися про розстріл робітників на Ленських золотокопальнях, і ця жажна звістка блискавицею облетіла всю в'язницю. Обмірковувано ці події і с'як, і так, і кожний з нас переконувався, що чорна реакція, яка скувала всю Росію оливою і залізом після революції 1905 року, не послабшала, трупів більше, але факт повстання робітників „Лензолота“. свідчить і про непослабну волю до боротьби проти самодержавства.

Від нього таки ми довідалися, що в київській Лук'янівській в'язниці тиф косить в'язнів усіх категорій, і що на ґрунті масових захворювань тиф у в'язниці стався дуже характерна подія:

Судили трьох експропріаторів, обвинувачуючи їх у збройному нападі. На суді виявилось, що один із обвинувачених хворий на тиф і його приставлено до суду просто з заразного відділу в'язничної лікарні; другий підсудний також хворів на тиф і щойно виписався із лікарні. Суд ухвалив розгляд справи відкласти, і, вважаючи на те, що в'язнична адміністрація на неодноразові вимоги суду не повідомляла про стан здоров'я ув'язнених, судові витрати в цій справі покласти на в'язничну адміністрацію.

Київські тюремники після цього „порозумнішали“ й розсилали видужалих в'язнів по різних тюрмах, насамперед каторжан по каторжних централах.

Петро Крепосніков, що прибув до нас із Пскова, розповів нам, як учасник голодівки, про об'єднану голодівку, що відбулася там, в якій брало участь більш як сто каторжан і за яку трьох „призвідців“ шмагали різками.

Федорчук інформував нас про норови смоленських тюремників, що відшмагали різками чотирнадцять каторжан за участь в голодівці. Коли лікар заявив начальникові каторги про хворобу каторжан, що можуть через це вмерти під різками, тюремники зменшили число ударів з п'ятидесяти до п'ятнадцяти, проте, вчинили таки екзекуції.

Етінгер із орловського каторжного централу поділився новою про події, що відбувалися в цій в'язниці: на ґрунті безупинних знущань каторжани зарубали сокирою доглядача й озброївшись відібраним у нього револьвером, стріляли на сторожу. Сторожа відповіла випалом, вбивши чотирьох і поранивши шістьох каторжан.

Прибульці з Ростова повідомили нас, що там умер з тифу Рейзман, голова залізничної спілки (1905 року), засуджений на каторгу за участь у збройному повстанні. В'язнична адміністрація довго не згоджувалася зняти з Рейзмана кайдани й перемістити його до лікарні, хоч в'язничний лікар і констатував тиф.

Там таки, троє каторжан накиннулися на доглядача, що ввійшов до камери, почали його душити й обеззброїли. Доглядач, покусавши руки двом, вирвався й став кликати на допомогу. Арештанти зачинилися в камері й на вимогу в'язничної адміністрації відчинити двері й віддати забраного у доглядача револьвера, погрожували стріляти на першого, хто ввійде в камеру. До в'язниці прибув градоначальник. Йому арештанти віддали револьвер. Їхній вчинок викликав жорстоке поводження та суворий в'язничний режим. Арештанти заявили, що вони вирішили тікати або бути забитими. У наслідок цієї події багатьох порозсилали по різних в'язницях.

З далекого Тобольську переміщено до нас студента Логвінова, засудженого на каторгу. Багато дуже багато жахних новин розповідав він нам про цю катівню, серед них і про події, що відбулися влітку 1910 року. Яюсь увечері доглядачі під наглядом помічника начальника Пестерова вчинили трус у третьому корпусі. Коли вони дійшли до другої камери, то в одному місці знайшли відбитий тин; стукнувши по цьому місці кілька разів молотком, виїняли одну не дуже міцно вправлену цеглину. За цією цеглиною був невеликий отвір, що в ньому доглядачева рука не знайшла кінця. Вийнявши з боків ще декілька цеглин, вирішили, що тут підкіп. Тюремники поклали вірцево покарати пожильців нещасної камери. О п'ятій годині ранку, як тільки повставали, старший доглядач почав викликати всіх тих, хто до останнього дня перебував у другій камері.

Через дві години викликаних привели назад скатованими. Вишмагали різками цілу камеру, двадцять три чоловіка, і дали кожному по дев'яносто дев'ять пар різок, тобто по сто дев'яносто вісім ударів, кожні два удари раховано за один. Сім чоловіка зразу ж після екзекуції взято до лікарні, а інші на животах валялися по камерах. З семи взятих до лікарні четверо вмерло. Тих, хто одужав, порозсилали по різних тюрмах.

Так, кожний новоприбулий ділився з нами своїми новинами, що глибоко впливали на нашу психіку.

Ми розуміли, що наша миколаївська каторга не є виняток, що вся Росія вкрита шибеницями, тюрмами, закована в кайдани—стогне. Цього стогону не можуть не почути ті, що зацікавлені від розправи й пішовши в глибоке підпілля безустанно працювали, готували нові кадри для нових боїв проти царату, насильства та кайданів.

Здавалося, що жорстокість, яка панувала, дійшла свого апогею: похмурі звістки сипалися звідусіль, і найжахливіша звістка було для нас повідомлення одного прибулого політкаторжанина про масові побиття різками в одній із Забайкальських тюрем та про масові на цьому ґрунті самогубства.

Розмова йде про пострах Кутомарської каторги—начальника Головкина, що своїми знущаннями допровадив багатьох політкаторжан до голодівки, у відповідь на яку він вдався до масового шмагання різками, що було 1912 року. У травні 1926 року Головкін держав відказ перед московським губсудом за всі свої „художества“, коли він був начальником Кутомарської каторги. Живі свідки Кутомарської драми політкаторжани—Тур, Єрохов, Осовський, Сіроткін, Коткін, Козлов і Петрушков—розповідали судові:

„У серпні 1912 року Головкін бив різками політкаторжанина Брільона. Протестуючи, політкаторжани Мошкін та Михайлов, що сиділи в опрічних камерах, випили отрути, що була зіпсута. Вони страшенно мучилися. Мошкін видужав, Михайлов збожеволів. Другого дня в загальних камерах зажили отрути в'язні: Петро Ричков, Лейбазон, Маслов, Черенков, Одинцов і Козлов. Коли виявилось, що прийнята отрута зіпсована, троє політкаторжан—Ричков, Лейбазон і Маслов—порозрізали собі вени, через що й помирали. Почалась голодівка. Другого дня з'явився Головкін з конвоем чинити трус. Повідбирали все, що можна було. В'язень Пухальський тут таки випив отрути. Його понесли до лікарні. Дорогою він умер. Всіх чотирьох вранці, до світанку, відвезли на кладовище в загальну могилу.

— Вам усім треба або вмирати, або підкоритися моїм наказам,—заявив Головкін політкаторжанам, що лишилися живі.

Коли Пухальський, випивши отрути, страшенно мучився, Головкін байдуже дивився на всі корчі, що проходили тілом і обличчям приріченого, і промовив при цьому:

— Ну що ж, одним менше буде.

Потім він звелів забрати ще живого Пухальського. Тюремники, виносячи його, „ненароком“ вдарили головою об одвірок, та так, що Пухальський тут таки й умер. Кірілов і Васильєв вмерли під час биття різками“.

Так володарював Олександр Головкін до лютневої революції (1917 року), після якої він перейшов до Колчака, обіймаючи посаду коменданта пересування свійька. Викрили його випадково. 24 травня 1926 року московський губсуд присудив Головкина до розстрілу. Присуд виконано 11 червня 1926 року.

Новоприбулі товариші також повідомили про маніфести, що їх нібито сподіваються в зв'язку з наступними двома історичними датами: сторіччям Отчинної війни проти Наполеона та трьохсотріччям панування зграї Романових.

До цих версій політична частина пожилців в'язниці ставилася скептично і з почуттям огидливості. Не хотілося датки, „ласки“ від тих, що триста років, впиваючись владою трону, йшли „переможно“ по крові та муках підданців. Кримінальні каторжани вірили непохитно в цареву „ласку“ й чекали маніфеста, твердо переконані в реальність його.

На думку одного кримінального каторжанина було ясно, що, мовляв, соромно буде цареві до цих „двох історій“ (як він висловився) не дати маніфестів, ціла „Івропа“ гудіти буде.

На цю репліку політичний Сергій Модестов²⁹ відповів:

— Про маніфести справді говорять, що до часу зазначених двох подій всі новозбудовувані в'язниці докінчать будувати...

Однак, чутки про маніфести збільшувалися так само швидко, як і чутки про нове революційне піднесення на волі. У одних, думка посилено працювала в сторону можливої революції, отже й амністії, у інших, головне в кримінальних, також працювала думка в сторону майбутньої цареві „ласки“.

Минув і серпень місяць, як і всі раніш минулі місяці й роки, і, звичайно, ніякого маніфесту не було.

Одні і раніш певні, що чутки про маніфести є порожні звуки, дратували тих, хто покладав на ці чутки надію, інші зажурилися, ще інші сами зродили нову версію:

„Якщо в серпні нічого не було, то, очевидно, що в лютому має бути щось поважніше“.

Надходило трьохсотріччя панування Романових. Нова партія каторжан, що прибула з інших тюрем і міст, розташована по різних камерах і майстернях, знову потверджувала вістку про „великий“ маніфест, що готують його до дня трьохсотріччя. В'язні чекали цього „великого“ дня, надто довічники, що їхній строк без маніфесту ніяк не міг бути скорочений: у декотрих так сильно запала в голову думка про маніфест, що вони з нетерплячкою рахували дні й вірили, що швидко відчинять перед ними в'язничну браму й скажуть: йди, хлопці, куди хочеш. Кримінальні билися об заклад на випуску тих чи тих харчів на користь того, хто вигра. Сперечалися не про те, кого маніфест стосуватиметься, бо були певні, що маніфест буде, і що він, звичайно, стосуватиметься всіх каторжан, та й сама адміністрація дуже доткнуто давала зрозуміти, що на каторзі всі каторжани рівні, а сперечалися про розміри скорочення строків, при чім, декотрі нежартома вмовляли в себе і в інших, що за маніфестом усім каторжанам зменшать строк каторги на дві третини, а безстроковим дадуть десятирічний строк.

Проте, багато не всі віщували радість близької волі від маніфесту Багато хто з неприхованою огидою говорили, що „ласки“ від царя не хотять і на неї не чекають (Давид Байковський, Сергій Модестов, Петро Федорович, Михайлович, Ривкін, Мартовський³⁰, Жіров - Жірнов³¹ і інші). Інші товариші, також засуджені в політичних процесах, міркували приблизно так:

„Чи не все одно, — казали вони, — яким шляхом ми здобуємо собі волю, чи через втечу з в'язниці, чи відбувши каторгу, чи за маніфестом, аби тільки ми опинилися на волі, де більш будемо корисні робітничій класі, прискорюючи повалення самодержавства, ніж гинути тут, як осінні мухи. Мета виправдує засоби. Наша мета — вийти на волю й провадити далі революційну роботу — однаково якими засобами здобути цю волю. Всі заходи в боротьбі проти самодержавства є добрі“.

Цей доказ, звичайно, для більшості політичних був непереконливий.

Ніч проти 21 лютого 1913 року пройшла в підвищеному настрої. Багато хто, огорнуті мрією цілковитого визволення в наслідок маніфесту, підбивали підсумки в'язничному буттю. Порушилася звичайна могильна тиша у камерах і дивним здавалося, що вартовий не покрикував на негмамовних арештантів, що сиділи на ліжках і розмовляли проміж себе:

— На славу трьохсотріччя ми, значить, деньок легше подихаємо, — говорили в'язні, випущені з карцерів.

— А на порозі четвертого сторіччя, треба сподіватися, карцери будуть знов перелюднені, — озвався хтось.

— Ганьбою й божевільям буде для людства, якщо цілих ще сто років Романови будуть царювати, — почувлася репліка з дальнього кута.

Вранці дзвін на сполох не будив арештантів до восьмої години. І багато хто, провівши цю безсонну ніч в ілюзіях та надіях, сами вдосвіта повставали з своїх ліжок, така сильна була нетерплячка. 21 лютого настало. Близько десятої години ранку арештантів виведено в коридор і вишикувано. До в'язниці прибуло начальство з прокурором на чолі. В'язні готувалися вислухати „ласку“, яку їм презентують. Тут був Колченко з усіма помічниками, прокурор, піп і численна, озброєна сторожа.

— Ми, Микола другий, — почав прокурор читати маніфеста, — самодержець і інше й інше. На день царювання зменшити строк кари на одну третину таким категоріям...

І прокурор перерахував категорії каторжан, що сподобалися „ласки“.

— Ласка, дарована від нас, — читав далі прокурор, — не розповсюджується на осіб, що вчинили злочинні дії, передбачені статтями 922 — 931 - 2, 987 — 1, 1449, 1451, 1453,

1477, 1632, 1634, 1643-2 та 1654-2 статуту про кари, а також артикулами 100, 101, 102, 126 кримінального статуту та за державну зраду...

В'язні іронічно посміхалися. Артикули ці кожному каторжанинові були відомі, і стало очевидним, що маніфест, розповсюджується на незначне число каторжан, бо сімдесят п'ять пожильців цієї каторги судилися якраз за вказаними вище артикулами. Коли закінчили читати маніфест, начальник каторги виголосив:

— За довголіття династії, що царює, ура! Гучним „ура“ відповіла сторожа й ледве чутним дехто з каторжан.

Порозходилися по камерах. Другого ранку Колченко й Коробка, оточені тюремниками, з'явилися до майстерень із справами каторжан і вдруге, вже за прізвищами, оповістили хто користується з маніфесту й хто ні. У наслідок, з маніфесту скористувалися: засуджені за грабунки, конокради, фальшивники грошей, вбивці через ревності, засуджені за родові вбивства й за інші кримінальні справи. Політичних каторжан маніфест не стосувався.

Зустріч із катом

В'язні намагалися використати все приступне їм у в'язниці, що могло хоч трохи різноманітнити життя каторги, не пропускаючи випадку навіть піти до церкви на „службу божу“. При цьому заздалегідь треба було готуватися потрапити з церкви просто в карцер. Це не зупиняло деяких політичних, які ходили до церкви разом із кримінальними, що справді вірили, відвідувати церкву.

Коли наставала година виклику до церкви, вартовий відчиняючи двері, викликав:

— Виходь до церкви!

Ті, що бажали піти до церкви, прямували до виходу, але їх часто зупиняв Коробка:

— Стій! Куди преш? Стервам немає кутка в святому місці.

Арештант відходив набік. І навпаки, тих, що й з місця не зрушали, уникаючи потрапити до церкви, примусово зяжджувано „помолитися богу“.

— Чого в куток став? Виходь до церкви!

За особливо врочистих днів церкву відвідував Колченко з своєю дружиною, прозваною у в'язниці „полковою дамою“. Церков правила нам за місця побачень з друзями каторги. Правда, у церкві всі ми стояли не ворухаючись, не повертаючись і ніби не розмовляючи, бо тих, хто порушував один із вказаних пунктів, бито різками, як богохульників.

Але у в'язнів було багато невидимих і незнаних шляхів єднання, що їх жоден найдосвідченіший і найзапекліший тюремник не міг виявити. Дуже часто щастило не тільки

перемовитися один з одним словом, а й одержувати та передавати цілі послання до своїх друзів і товаришів каторгою.

За одне з джерел такого єднання між нами й правила церкви.

У церкві групувалися ув'язнені різних камер, пожильці яких один одного не бачив цілими місяцями й роками. Глянеш у церкві на друга або однопроцесника й якось легше стане. Переконаєшся, що друженько твій ще живий, не вбитий і не закатований, не в карцері і не в лікарні. Церква містилася в самій в'язниці й не відрізнялася своєю побудовою, ґратами на вікнах від першої-ліпшої нашої камери.

Пам'ятаю на різдво, вдосвіта, нас повели до церкви. Каторжани вишикувалися за ґратами до стіни, лицем до амбони, загін озброєних доглядачів оточив нас. Піп щось стиха читав; прибув Колченко Здавалося все готове, але ні.

Оточений шістьма доглядачами, входить арештант без шапки й кайданів. З того, як його привели до церкви, і з того, де він став (не за ґратами), — це був не звичайний каторжанин.

Ми знали, що з карцера й опрічних камер до церкви не вносили. Звідки він? Хто він?

Пошепки пронеслося: „кат“*.

Очевидячки, його знали. Я вп'явся очима в волячу шию ката. Це був здоровенний, широкоплечий парубійко років під тридцять два середній на зріст, з жовтим, довгастим обличчям, вкритим ластовинням, ріденькими рудявими вусиками.

Під час відправи кат широко христився, кланяючись до землі. Навіть „полкова дама“ і Колченко звернули увагу на ката, а вірніші на його христиння.

Скінчилася відправа — ката вивели з церкви першого, оточеного тими самими доглядачами.

Цього дня в камері розмови точилися про ката, він рідко з'являвся серед арештантів у церкві.

Ката переміщено до Миколаєва з Одеси після того, як там з'явився конкурент. Два, три кати в одній в'язниці рідко коли вживалися. Між ними була завжденна ворожнеча та суперництво на ґрунті „розподілу праці й заробітку“. За таких випадків катів розсилали по інших містах, де їх не було.

* Кат, як виявилось, був кримінальний каторжанин Гаврило Балібардінов (про це дивись фото-документ № 1249 з 14 лютого 1913 р.). На початку 1913 р. ката кудись вивели з каторжної в'язниці. Чи одержав він „нове призначення“, чи повісивши декілька чоловіка, він закончив цим свій строк каторги — зосталося для в'язнів таємницею.

1915 р., на заслання, автор довідався від однієї політичної каторжанки, що ката, який орудував у Миколаєві, вона зустріла у Вільні, у монастирі маріявіток (Віденська пересильна тюрма). Конвойні, що охороняли ката окремо від інших арештантів, які прибули з ним із Миколаєва й інших в'язниць, з неприхованою зневагою називали його „миколаївським янголом смерті“.

У Миколаєві довго не могли підшукати ката, надзвичайного, через те, що назбиралося зо два десятки смертників, не повішених тільки за браком ката. Нарешті, він прибув.

КОПІЯ.
Секретно.

М. Б.

КАНЦЕЛЯРІЯ
Начальника Кубанской Области

Начальнику Николаевской

НАКАЗНАГО АТАМАНА
Кубанского
Казачьего войска,
Отделение I

№ 2 каторжной тюрьмы. -

№ 1249
14 февраля 1915 года.

Екатеринодарь.

Препровождаю вместе с симъ почтовым переводомъ 250 руб. заисключениемъ расходовъ по пересылкѣ. Канцелярія Начальника Области проситъ выдать таковыя арестанту Гавриилу Балибардину за повѣшеніе 5 лицъ и въ полученіи приславъ расписку на всю сумму 250 руб. - Подлинное подписали за Правителя Канцеляріи/Подпись не разборчива/ и за Старшаго Помощника Устичевъ.

Съ подлиннымъ вѣрно:

СПРАВКА: Подлинное отношеніе отослано Судебному Слѣдователю по важнѣйшимъ дѣламъ Екатеринодарскаго Окружнаго Суда по его требованію за № 1077 9 августа 1915 г. 14 августа 1915 г. В.Н.

Документ, який стверджує, що Г. Балібардінов був кат

У самій каторжній в'язниці смертну кару через повішення не виконували, а вішали переважно в міській Бухтївській в'язниці.

Ката судив за 279 арт. XXII кн. зб. військ. постанов військовий суд за пограбування та вбивство двох чоловіка;

через три дні після суду кат, рятуючи свою шкуру, подав заяву про те, що він згоден вішати інших, аби тільки самого його не повісили. Клопотання задовольнили, і страту замінено йому на п'ятнадцять років каторги.

За кожного повішеного він одержував: пляшку горілки, двадцять п'ять карбованців та шість місяців відбави із строку каторги.

Ката тримали в опрічній камері, запобігаючи самосудові над ним. Перед стратою з'являлися конвойні, забирали з собою передягненого ката до міської в'язниці й приставляли його назад до опрічної камери після страти.

Штрихи каторжного побуту

а) Людність каторги

В'язниця мала в своїх мурах немало так званих, смертників: людей, присуджених до шибениці, що з різних причин одержали безстрокову або довгострокову каторгу.

Серед смертників перше місце займали: засуджені, переважно, за збройні напади з особисто або груповою метою — „ексисти“, матроси і солдати повсталих частин флоту й армії та засуджені за напади на друкарні, щоб видрукувати там прокламації.

Дальше місце посідали каторжани малострокові, від чотирьох до восьми років каторги; тут були члени комітетів РСДРП, члени Думи, учасники повстань, за належність до тієї чи тієї політичної партії, учасники Гурійської республіки (1905 р.) з президентом на чолі, фальшивники грошей, згвалтівники, конокради, казнокради й ін.

Пожильці миколаївської каторги були виключно каторжани, засуджені на різні строки й без строку. Миколаївська тюрма, вважаючись за каторжну, фактично не пристосована була бути такою, тобто мати змогу виконувати вимоги статуту про каторжан-засланців.

За статутом, кожного каторжанина треба було протягом певного строку відбування каторги за вироком суду, — переміщати до відповідного розряду, що наближав його до випущення з в'язниці. Приміром: засудженого на шість років каторги зразу ж заковували у восьми фунтові кайдани, переміщаючи його на рік до розряду кайдаників; по рокові, розкувавши арештанта, переміщали його до розряду „випробуваних“ також на рік; на третій рік переміщали до розряду „виправних“ і позосталі роки каторжанин був приписаний до вільної команди.

Зазначених переміщень додержувано, почасти, в сибірських тюрмах (Александровськ, Зерентуй, Нерчінськ і ін.), у ростовських каторжних тюрмах додержувано тільки переміщення до розряду випробуваних, а в Миколаївську й цього

не робили. Скінчився кайданий строк, доки Коробка не надумається зробити доповідь Колченкові, доки не розкачається й не „змилюється“ Колченко — Жарков не розковував.

б) Кайдани та наручники

Кайдани (ножані ланцюги) заважали арештантові, вони не давали йому змоги швидко ходити, спричинялися до ревматизму в ногах, зморщували ноги, що особливо боліли від них вночі. Скидати кайдани було, звичайно, важко, хоч деякі примудровувались робити це у великій таємниці від своїх таки однокамерників (не завжди ми були певні того, що до нас не посадили провокатора). Вдягатися й роздягатися кайданники, звичайно, ухитрялися. Літню одягу вдягалося дуже легко, зате зимові сірі й грубі штани натягалося з великими труднощами, якщо з боків не було розрізу на гудзиках. Ланцюги більш за все давалися взнаки узимку, за морозяних днів.

Куди гірше стояла справа з наручниками, які вдягали іноді, дарма що були вже ножані кайдани, не тільки тим, хто йшов на етап, а й тим, хто сидів у опрічних та загальних камерах за різні провини. Наручники скидали тільки на час перебування в лазні (двічі на місяць) на п'ятнадцять хвилин. Іноді, як особлива кара, руки закручували назад, сковували їх на декілька днів, арештант їв і пив, спускаючи голову в відповідну посудину. Заходів цих застосовували до деяких в'язнів, що сиділи в опрічних камерах. Довічники - безстроковці носили водночас і кайдани, і наручники.

в) „Прохальники“

Життя каторги витворило особливу категорію людей на каторзі, так званих „прохальників“, тобто людей, що випадково опинилися на каторзі, швидко розкаялися й упадали ниць перед начальством.

Не встигши як слід оговтатися з в'язницею, з її звичаями, з її порядками, перелякані баченням і чутиєм, вони подавали прохання на „височайше“ ім'я про помилування або полегшення долі. Деякі пробували домогтися царевої ласки, заподливо обкидаючи болотом революціонерів — „жидів“, на їхню думку, єдиних винуватців революції.

„Прохальників“, засуджених за політичними артикулами (126, 102), політичні зневажали, прирівнюючи їх до провокаторів.

Нарешті, були „прохальники“ й іншого типу: поступаючи перед благаннями матері, дружини або дітей, далекі від приниження перед владою, стійкі політичні діячі, часто ставали жертвами провокації від своїх близьких, що писали прохання, ніби від імени засудженого, навіть за нього підписувалися, і горе політкаторжанинові, якщо прохання мало

успіх і якщо його долю полегшено зменшенням строку, заміною каторги на в'язницю або цілковитим звільненням, що було дуже рідко.

Стійкий політаторжанин ладен був двічі відбувати каторгу, тільки б не почувати зневаги товаришів, що оточували його, і які довідалися про полегшення долі в наслідок поданого прохання.

Такий випадок я пам'ятаю в Миколаєві з одним членом державної думи, с. - д. Л., що йому каторгу замінено на в'язницю завдяки клопотанням батьків.

На самій каторзі ми взагалі рідко довідувалися про той чи той випадок подання на „височайше“ ім'я, бо „прохальники“ були дуже обережні в своїх діях. Тільки архіви, що розкрилися перед нами після Жовтневої революції, виявили справжнє лице „прохальників“ засуджених у політичних процесах. Можна з задоволенням констатувати, що „прохальників“ з-поміж політичних були одиниці.

„Прохальники“, вийшовши на волю, прибувши на заслання — бойкотувалися всім засланням, їх не приймали до колективів засланців, що були по всіх колоніях Сибіру, заселених засланнями.

г) Провокатори

В'язничні провокатори містилися в Миколаєві в 5-тій камері*. Адміністрація пильно оберігала їх від розправи. Провокатор, живучи в загальній камері, прислухаючись до розмов, придивляючись до довокільшніх в'язнів і хоча б донести начальникові про той чи той „злочин“ у камері, записувався під час вранішньої перевірки до начальника, нібито в справі особистого прохання. Їх викликали — вони доносили, провокували.

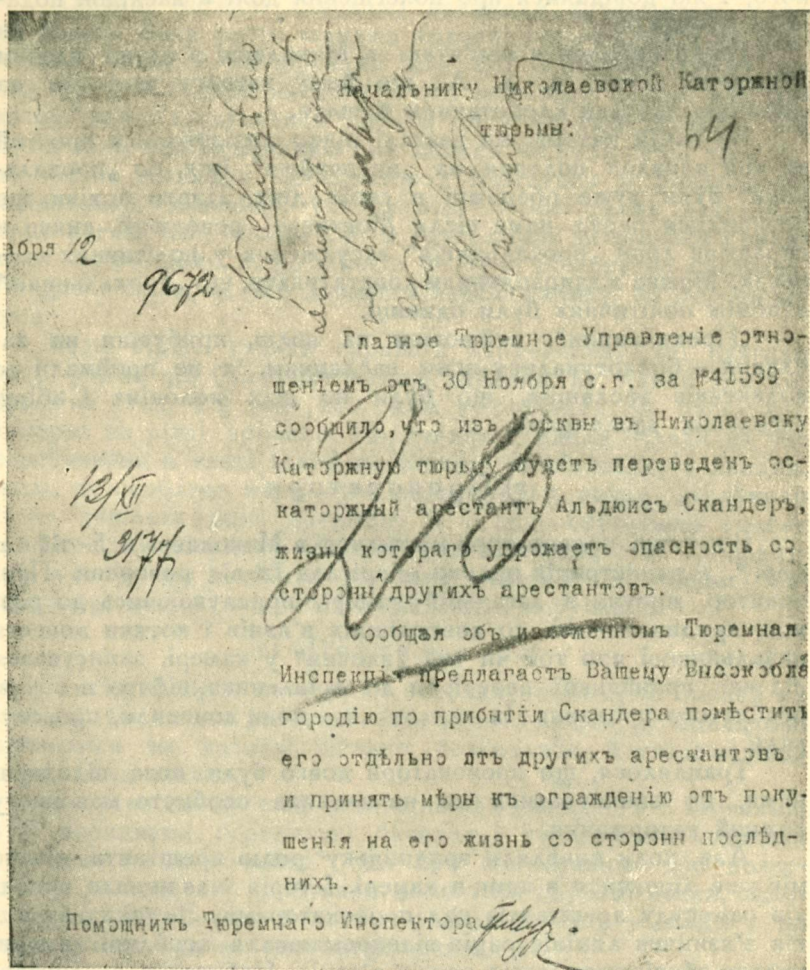
Траплялося, що провокатори довго були поза підозреннями, бо записуватися до начальника особисто мав змогу кожний каторжанин.

Але, коли виявляли зрадницьку роль арештанта, він не міг уже лишатися з нами в камері. Історія знає немало випадків самосуду арештантів над провокаторами. За таких випадків в'язнична адміністрація відокремлювала особливі камери, пильно оберігаючи їх від решти в'язнів. Найчастіш розшифрованих провокаторів переміщали до інших в'язниць, про що заздалегідь повідомляли тюремників того місця, куди переміщали арештанта-провокатора, щоб його тримали в ізольованому від решти в'язнів стані. Такі випадки були й у нашій в'язниці, приміром, з арештантом Альдюїсом Скандером.

* Такі камери називано по всіх тюрмах колишньої Росії „сучим кутком“.

д) Листування з рідними

Особливу увагу тюремники звертали на листи, що прибували ззовні на ім'я каторжан і посилалися від них до рідних.

Повідомлення про переміщення провокатора Скандера

Кожний каторжанин мав право писати одного листа на місяць, на аркуші поштового формату, адресуючи листа своєму родичеві - однопрізвіщникові, зазначаючи на конверті автора листа, подаючи листа на перевірку незаклеєним.

Якщо у каторжанина Івана Петрова була жива одна заміжня сестра, за чоловіком Фьодорова, то листа вже не про-

пускали на ім'я Фьодорової, а тільки Петрової, як написаного від Петрова.

Щодо цього багато хто з каторжан, надто політичні, перехитровували адміністрацію, посилаючи на волю замість одного три й більше листів. Робили це так. На каторзі були самітники, що не мали з ким листуватися, були й інші, яких судили за вигаданими прізвищами й які навіть після суду не хотіли себе назвати й не листувалися з своїми рідними, щоб приховати своє справжнє прізвище. Це траплялося звичайно з тими, що судилися за одну справу, маючи крім неї ще декілька невикритих справ.

Ці товариші дозволяли іншим листуватися від свого імені. Обдурювали тюремників і інакше:

Дружина каторжанина Козлова відбуває також каторгу в Ризі. Як дати їй знати про себе? З в'язниці ж бо до в'язниці листів писати не дозволяли. Іванов, ні з ким не листуючись, поступається своїм листом Козлову. Той пише листа, фактично до своєї дружини, на адресу її родичів з переданням Іванову, як лист, що йде від Іванова. Родичі Козлова, одержавши листа з переданням, — здогадуються в чім тут річ, цілком переписують зміст листа, адресуючи його до ризької в'язниці Козловій.

Одержувати ж листи каторжанин міг іноді по декілька. Причём, листи, що надходили до в'язниці, посилено на перегляд прокурорському наглядові, і переглянуті, іноді з замазаними місцями, листи віддавали ув'язненому по двох-трьох місяцях після одержання їх. За Колченка, знущання з віддаванням в'язневі листів, що надходили на його ім'я, набували віртуозности, головне щодо в'язнів, які сиділи в опрічних камерах. На ім'я каторжанина надходило від його рідних протягом місяця два й більше листів. Відділовий, відчиняючи двері й ажніяк не ніяковіючи, казав:

— На твое ім'я надійшло два листи. Вибирай якого тобі дати, від дружини чи від матері?..

— Дайте обидва, — каже в'язень.

— Цього не належить. Вибирай мерщій, а то нічого не дам!

Згодитися взяти листа від матері, а як же з листом од дружини?

Писати листи симпатичними чорнилами ми не мали змоги. Взагалі писання листів відбувалося призначеного дня, коли відділовий вартовий давав у камеру певну кількість аркушів паперу малого поштового формату, стільки ж саме конвертів, та кілька чорнильниць із ручками. Було це, звичайно, неділями, один раз на місяць, причём, чорнила й пера забирали з камери зараз таки, як закінчували писати листи. В'язень міг постійно мати в себе один загальний зошит, пронумерований і прошнурований, з печатками начальника в'язниці та олівець.

Виповнений різними записами зошит треба було віддавати до контори, після чого дозволяли виписувати нового зошита.

Дуже пильно передивлялися листи, що надходили до в'язниці. Перш за все суворо стежили за додержанням родинних стосунків, тобто, щоб листи надходили до в'язниці від однопрізвищників — родичів. Найменший натяк на неродинний характер листа спричинявся до конфіскації його з подальшими знущаннями, тобто поясненнями, що лист, мовляв, є, але його не можна віддати.

З волі до тюрми надходили часто листи, зміст яких нічим зовнішньо не відрізнявся від звичайного „родинного“ листа. А втім, в'язневі кожний такий рядок говорив про революційне піднесення, перемоги й поразки на волі, смерть або страти тих чи тих товаришів. Пригадую листи, що надходили до в'язниці такого приблизно „родинного“ змісту:

Дорогий брате, вся сім'я жива й здорова. Петро незабаром одружиться й напевне подарунком тебе порадує. Мої дітки часто хворіють. Лікуємо, скільки стає засобів; іноді трохи пестимо, іграшок їм купуємо, але ними вони не задовольняються. Між іншим, дідусь заїхав до нас у гості, вітає тебе. А з дядею Яшою ми часто сваримось через дрібниці. Не уникнути великої з ним сварки. Наш Андрійко трохи хворував — одужав. З Михайлом гірше: давно хворів, лікарі кажуть, що безнадійно.

Розшифрування „родинного“ листа давало таке:

Дорогий товаришу, ми ще живі й на волі. Петербург готується до ювілею трьохсотріччя панування Романових, у зв'язку з чим сподіваються скорочення строків каторги. Скрізь страйки з дрібних поступок робітники не задовольняються. „Дідусь“ (прозва одного старого підпільника) втік із заслання. З поліцією та жандармерією не все спокійно, чекають численних арештів. Андрій був заарештований, але його випущено; Михайлові, на думку юристів, не минути каторги або страти.

Зрозуміло, що такі й подібні до них листи без затримки передано в'язням, бо ж брат пише братові додаткового родинного листа. А розшифровані „родинні“ листи дуже багатого говорили в'язням, розкриваючи перед ними цілий світ. Природно, що такий лист був надбанням для окремих груп політкаторжан, для яких події поза мурами каторжної в'язниці були далеко не байдужі.

е) „Янгол смерти“

На каторзі жили й вмирали.

Вмерлих виносили до спеціальної трупарні, що містилася поряд лікарні (на лікарняному дворі).

Християнських звичаїв додержувано дуже суворо. Жодного мерця не вивозили без похоронної відправи, для чого запрошували в'язничного попа.

Мертвого клали в труну, з „вінчиком“ на голові, в'язничні дроги, запряжені вороним конем, що його арештанти прозвали „янголом смерти“, рушали в супроводі двох догля-

дачів на кладовище, де мерця ховали біля стіни подалі від „благородних“ і не „позбавлених прав“—трупів. Ніяких познач на могилі не залишали.

„Янгол смерті“ був дресирований. Зодягнених в сіре, тобто каторжан, він до себе не припускав, хвищав ногами.

Родичі вмерлого каторжанина, навіть ті, що проживали в Миколаєві, довідувалися про смерть свого близького або з відмов дати побачення двічі—тричі уряд (три місяці), або одержували повідомлення через поліцію, коли вже минало трохи не півроку після смерті каторжанина.

Цікаві самі акти про смерть. Якщо арештант умер з туберкульози або з іншої хвороби, то в акті про це відверто зазначалося. Якщо ж каторжанин помер через побиття або простуду в карцері—то в акті про смерть стояло те саме, тобто, що „сконав з туберкульози легенів“.

Про випадок з отруєнням „буйного“ полікаторжанина, більшовика Сафронова, гомоніла вся тюрма. Він не скидався на сухотника, але в акті про смерть зазначено було, що „тихо сконав з туберкульози легенів“.

Тов. Сафронов

Арештанти, що обслуговували в'язничну лікарню й опрічні камери, переказували нам, що Сафронова отруїли й до цього причетний був і в'язничний лікар.

Невже це я?

Я поклав домогтися правди (якщо взагалі її можна було тут знайти) щодо строку моєї каторги. День минав за днем, я багато разів підраховував строк своєї каторги, відрахував два місяці відбави з кайданного року й приходив до висновку, що строк моєї каторги давно минув, але на поселення до Сибіру мене чомусь не виряджують.

„Невже,—подумав я,—Колченко продовжив мені строк каторги, не сказавши мені про це?“

Не було сумніву, що за мою таку „добру“ поведінку, мене позбавлено належної мені відбави, отож, я й далі сиджу в тюрмі понад строк своєї каторги... На волю тягло непереможно, чутливо до болю. Надворі стояла золота осінь, коли природа після гарячого літа, немов відпочиває, задумавшись серед тиші...

Душа охоплена була тисячами покликів, бажань і надій. Дійсність, довколишнє моє оточення втратили гостроту,

я наче перестав фізично існувати у в'язниці. Над усім домінувало тільки одне: один поклик, одне бажання, що ним повна була вся моя істота, кожний атом — на волю, на волю...

Але воля не приходила, дні минали за днями. Я знову й знову підраховував і вираховував просиджені, перебуті роки в житті — без життя, однак — все це не давало головного — волі. В'язниця цупко тримала мене в своїх залізних кам'яних лещатах. Цих днів я більше, ніж коли-будь, оцінив волю. Думками я давно вже був по той бік кам'яного мішка.

Я записався на прийом до начальника каторги. Викликали. Коли я, у супроводі двох тюремників, ввійшов до передпокою в'язничної контори, я нахопився на дзеркало, що висіло, глянув у нього й... трохи відскочив. Я не пізнав себе.

— Невже це я? — вихопилось у мене.

— А то хто ж? Я, чи що, — огризнувся тюремник.

— Я себе не впізнав.

— На те й каторга, щоб у тарапату вскакувати.

Відбите дзеркалом, на мене дивилося чуже, виснажене обличчя. Тільки очі яскравіші і рельєфніші вирізнялися на мертвотно-блідому обличчі. Я з боєм подумав: „у що мені стала п'ятирічна каторга?“. Прибувши сюди двадцятирічним юнаком, я виходив звідси ізстарілим. І пізніш, багато хто не пізнавав себе, бо цілими роками ми не бачили дзеркала й свого в ньому відбитку.

Я станув перед Колченком. І при моїй заяві про строк каторги на його обличчі зав'юнилася гадюча посмішка, і я враз пожалкував, що спробував знайти „правду“ у Колченка, який прорік:

— Ач, чого забажав, волоцюго. Такі, як ти, згнити повинні в тюрмі. Підеш тоді на етап, коли я знайду це за потрібне. Своїми підрахунками можеш підтерти свою...

Виходячи від Колченка, я був дуже незадоволений із себе за хвилину благодущність. Я ладен був далі сидіти безжодних відбав, і більше, більше не рахувати й не перераховувати строку моєї каторги.

Потім брала нетерплячка, мучила невідомість, я перетворився в жмуток нервів. Дні тяглися роками, місяці — віками. До всіх настроїв приєднався страх провокації нерозкритої справи одеської підпільної друкарні, у наслідок (провокації) мене могли знову судити й збільшити строк каторги. Через ці настрої перспективи волі одно звужувалися. Настрій і стан був такий, наче я щойно прийшов із суду відбувати строк каторги.

Я працював, нервувався, чекав волі, волі...

Якось раз, не пам'ятаю з якого приводу, на мене напався Коробка:

— Не подивлюсь на те, що через місяць відходиш на етап, вишмагаю, волоцюго!

У словах, в яких була загроза, я вловив радісну звістку: „відходиш“—це говорило мені про бажану волю.

Надто нудно тяглися останні дні місяця. Крапка над „і“, що її поставив Коробка про останній місяць моєї каторги, схвилювала всю мою істоту. Праця в майстерні не ладилася й харчового мінімуму, що давали його мені, було забагато: зник апетит...

Я не міг ні на чому зосередитися, знаючи заздалегідь, що після каторги мене не випустять на волю до рідних, а вирядять далеко на Сибір, на багаторічне поселення, до якогось відлеглого, глухого сільця, вирядять приріченого, як багато інших, на голод, холод, безробіття, в арештантському одягу, в якому я вийду з каторжної в'язниці... а все ж невідоме вабило, додавало духу, підбадьорювало до нового життя, нової боротьби. Хотілося швидше, швидше вийти з цих каторжних мурів, хай до далекого й суворого Сибіру, хай в арештантському одягу й без єдиного шеляга, хай все, все, аби піти, піти скоріш...

До деякої міри визволило мене моє місце перебування: живучи в 13-ій камері, на другому поверсі, звідки розгортався краєвид на річку Буг та її околиці, я буквально впивався, задивлявся (осторонь від вікна) на все бачене по той бік мурів; жадоба нових вражень, чи, певніш, зоровий голод був такий великий, що я буквально забував, що за своє захоплення можу приплатитися життям: потрапити під кулю стійкового.

Я дивився на всі боки, охоплюючи зором усе, скільки можна було засягти оком...

Плинула річка Буг... і з нею плинули мої думки й мрії, спомини й надії. Золоті жмурки, зачервлені промінням сонця на заході, запалювали мене захопленням передчування нових подвигів та нової боротьби людей...

Я бачив, як по той бік річки люди входили й виходили з своїх хатинок, снувалися з місця на місце. Дивні мені були ці „ненормальності“, я запитував: „невже люди самі без догляду можуть ходити, самі для себе відчиняти й зачиняти двері?..."

Тюрма-каторга завдала психологічної травми, роки неволі спотворили психіку,—це довелося згодом констатувати. Ввесь я наче обновився, я прагнув творчості, не знав куди подіти надлишок своєї енергії, я почував зростання сил фізичних і духовних. Але ввесь я й усе в мені впиралося в чотирі холодні, сірі стіни. Я писав до щоденника, я працював, нарешті, склав собі власний календар з щоденним записом зробленого, передуманого, я зробив усе, що приступне було мені, і потішав себе, як потішає себе дитина улюбленою іграшкою.

Встаючи вранці, я закреслював число минулого дня й святкував перемогу зменшенню календарних чисел. Я вира-

ховував скільки фунтів хліба ще одержу, скільки разів пошлють на прохідку, скільки ще разів доведеться лягати на брезентове ліжко. Так минали дні останнього місяця після п'яти років.

Кожний з однокамерників наказував писати їхнім друзям та рідним, розповісти на волі про наше тут перебування й розказати їм багато такого, про що писати з в'язниці не можна було.

Від широкого серця хотілося всім допомогти, всіх задовольнити, та як це зробити? Кожний чудово розумів, що конвой пильно обшукує, отже листів із собою не візьмеш. Лишалось одно: захопити з собою на етап евангелію, яку дозволяли арештантам мати при собі і, попідставлявши олівцем крапки під окремими літерами тексту, занотувати хоча б адреси друзів, для того, щоб на волі, із заслання виконати бажання товаришів.

— Скоро на волю йдеш, не забувай, пиши, — говорять друзі.

— Не забуду, напишу, — широко запевняв я.

— Всі обіцяють, але не пишуть.

— Обіцянки дотримаю, побачите.

І своїх обіцянок я дотримав, наладнавши багатьом товаришам не тільки персональні зв'язки, а й зв'язки з організаціями, причім, В. Г. Короленко одержав від мене докладну інформацію про життя й події в каторжі в'язниці.

Адреси й записи в евангелії я виніс із каторжної в'язниці в такому вигляді: позначивши декілька рядків „серединних“ сторінок евангелії, я під відповідними літерами відзначив у такому порядку слова: „Смоленськ. Миколаївська, лікареві Ривкіну. Твер. Садова, Модедов“ й т. ін. На п'ятдесят п'ятий день від дня нудного чекання кінця двох місяців, з'явився доглядач цейхавзник Жарков і вирік:

— Ти йдеш сьогодні на етап, залишайся в камері.

16 січня 1914 року викликали до контори, сказали, що з власних грошей є три карбованці, та за вісімнадцять місяців праці в кошиковій майстерні належить три карбованці шістдесят копійок. Цю суму обіцяли вислати до Сибіру, на місце перебування. Запропонували розписатися. Готово. Вийшли з контори, порівнялись з вікнами кошикової майстерні; хтось із вікна хитнув головою.

У супроводі трьох солдатів-конвоїрів я опинився за брамою каторжної в'язниці, і ми пішли напрямом до міської пересильної тюрми — до нових місць, нових надій та до нових злигоднів.

Радість волі затруювала свідомість, що за ґратами позоставалися сидіти й поневірятися кращі сини країни, борці за нові ідеали людства...

Мені було тяжко й хотілося ридати.

Регулярна допомога політкаторжанам

Політичний Червоний хрест

Страхіття, що панували по царських катівнях, не могли не звернути на себе уваги деякої частини передової інтелігенції, свідомих передових робітників та революційних діячів. Крім публікування в закордонних революційних виданнях статей і листів ув'язнених про кошмарний режим у каторжних в'язницях, підпільний політичний Червоний хрест — провадив велику роботу, організувавши збирання грошей для в'язнів та речей для засланців. Працюючи в надзвичай важких конспіративних умовах, політичний Червоний хрест переборював неймовірні труднощі, сполучені з ризиком арешту, суду та заслання, і все ж таки практично робив неоцінні послуги політичним в'язням, що перебували в царських катівнях. Умови, в яких тримали в'язнів, головне, політичних каторжан не давали їм змоги одержувати ні грошей, ні листів од сторонніх, а тільки від родичів — однопрізвищників. Червонохресні робітники, посилаючи до в'язниці листа або гроші, підписувалися фіктивними прізвищами дружин, сестер, братів і т. ін., що досягало мети: гроші, листи приходили за призначенням.

Червонохресні комітети розгорнули велику активність за роки реакції, коли з моменту анулювання так званих „конституційних свобод“ військово-польові й окружні суди ухвалювали „пачками“ смертні присуди та присуди на каторгу. Цифра засуджених на смерть та на каторгу була величезна: з 1906 року до 1913 року засуджено понад 40.000 чоловіка за політичні справи, з них понад 5.000 чоловіка повішено (крім розстріляних карними експедиціями Меллер - Закомельського, Рененкампфа й ін.), близько 12.000 чоловіка засуджено на каторгу на різні строки. Який вбивчий був режим царської каторги, можна судити з числа позосталих живими після повалення царату колишніх політкаторжан. Їх зареєстровано в центральній раді Т-ва політкаторжан щось із 3.000 чоловіка разом із засланими (за судовими вироками). Отже, живими залилося тільки двадцять п'ять процентів. Червонохресні комітети об'єдналися для спільної боротьби проти сваволі в катівнях, для спільної діяльності коло збирання та опублікування фактів із життя й побуту політв'язнів, розшифрування страхіть царської каторги та заслання, подання матеріальної й іншої допомоги політв'язням. Червонохресні комітети блискуче

виконали своє завдання. До числа червонохресних комітетів, які активно працювали (тоді) в Росії, слід зарахувати київський підпільний Червоний хрест, що працював до лютневої (1917 р.) революції безперервно на протязі тридцяти дев'яти років. Кошти збирано різними засобами: вечірками, концертами, льотеріями, лекціями тощо.

Поданий тут зфотографований звіт Червоного хреста, що зберігся, розкриває багато цікавих моментів з діяльності Червоного хреста, а саме: під якими шифрами вписувано на прибуток гроші, як розподіляно їх щомісяця по місцях ув'язнення, заслання, між родинами ув'язнених, на організацію втеч і т. ін. Крім того, щоб детально вяснити питання, пов'язані із становищем окремих місць заслання, київський підпільний Червоний хрест розпочав 1913 р. анкетне обстеження серед засланців. Характерні є нижчеподані відповіді на питання, відповіді, що змальовують повсякденне життя й побут засланців, колишніх каторжан, по глухих закутках Сибіру.

Відповіді на запитання

1. Постійне джерело до життя маюць 15 чоловіка, не маюць — 30 чоловіка.
2. Маюць помешкання 20 чоловіка, без помешкання — 44 чоловіка.
3. Ліжко замінюють верстатом, лавами, чим попадає. Матрац — соломою, стружками.
4. Постільні речі у більшості, як попадає: за ковдру правлять арештантські халати та казенні смердючі кожухи.
5. Власну одєжу маюць 29 чоловіка, 10 чоловіка користуються з одєжі товаришів, — інші „гуляють“ у мундирах „романовського зразка“.
6. Білизну замінюють щомісяця 25 чоловіка, всі інші, маючи одну пару казенної білизни, скидають її, перуть, сушать біля печі й знову вдягають.
7. У чолдонських (селянських) лавнях бувають раз на місяць.
8. Обідають через день 24 чоловіка, обід складається з однієї страви. Решта їсть щопопадя, найчастіш хліб із чаєм та „яблучками“ (картоплею), м'ясо маюць двічі на місяць.
9. Хліба не стає в 11 чоловіка, цукру — в 30 чоловіка.
10. Потребують лікування 40 чоловіка. Хвороба заважає їм здобувати засоби до життя. Коштів на лікування немає.

Оде декілька відповідей на запитання, що яскраво змальовують життя й побут засланців після каторги. Нічого тут перебільшеного немає, фабри не згущено, тим паче, що анкети з відповідями розглядав колектив засланців раніш, ніж ті анкети послано на адресу Червоного хреста. Зрозуміло, що такі й подібні до них барвні відповіді змушували червонохресний комітет напружити всі свої сили, щоб полегшити долю поселенця, що прибув на заслання після довгих років каторги. Наслідком цього, колонія засланців одержувала, крім грошей, одєжу, взуття, паспорти та явки на втечу із заслання. Штаб київського підпільного Червоного хреста перебував найчастіш в одному з приміщень Олександрівської (тепер Жовтневої) лікарні. Приміщення це не правило тільки за місце зберігати гроші за червонохресними звітами. Тут

С т а т

Кіевской Кассы Помощи Политическим Ссылным и
Заключенным /Красного Креста/

35-ый год существования

Н О Я Б Р Ъ

Ежемесячные взносы:

Гадалка /2-12/	24 00
Петров /заказ/	12 00
Ирма /6-12/	10 00
Кривница /8-11/	8 00
Ж. Э. по Сов. 14г/	6 00
В. С. /11/	5 00
Дина /3/9-12/	4 00
Орт /11/	3 00
М. 35 /11/	3 00
Лиза /12/	3 00
Наталочка /11/	3 00
Дина /11-12/	2 00
Наташ Мудр /11/	2 00
Н. К. /11/	1 00
Семилетка /12/	1 00
Домовлад /1-2/	1 00
Корь /11/	1 00
Ж. /11/	1 00
Ваян /11/	1 00
Велосип. /10-11/	1 00
Явр /11/	0 65
Итого	22 65

Единовремен. поступления:

Чр. № 36	32 00
Чр. № 31	25 00
Чр. № 32 служ.	16 00
Ст. олушад.	6 50
М. Р. Х.	5 00
Лото	3 00
Рута	1 00
Итого	88 50

Университ.:

Вечеринка	115 70
Г. П. О. В.	19 15
Л. С. Т.	18 00
Случайно	4 55
С. С. Г.	3 88
Чек. кв. /К. Н. /	1 32
Итого	162 58

В. Ж. К.:

Вечер	115 70
	33 95
Отчисление	10 00
Итого	159 65

П р и х о д:

Ж. М. И.:

Памяти Сазонова:	
Т-III	21 06
II	16 30
IV	2X 15
V	21 80
Предприятия	115 70
Предприятия I	12 47
Предприятия II	11 08
С. С. I	3 00
С. С. II	6 00
С. С. IV	13 90
С. С. V	8 00
Ч. Е. V	13 00
Тамб	7 00
Бил	2 00
К. Ф.	11 00
Бенеф.	4 55
Случайн. поступл.	10 00
Итого	300 01

К. П. И.:

Вечер	121 50
27/XI	25 52
Клз	20 00
Нвз	13 95
М. Б. X	10 00
Лс	16 00
П. П.	19 20
К. З.	5 00
Г. X.	4 60
Жена	3 02
П. П. Р. /10/	3 00
Т. /3-4/	3 00
Н. /11/	2 00
	0 40
Итого	223 19

Бульварный Район:

Для Наума	с 6 00
Три зет /10-11/	6 00
Ш /7-10/	6 00
W W	5 00
Бенеф. веч.	5 00
Р. /10/	5 00
Маян /6-7/	4 00
В. С. /11/	3 00
Н. Н. /5/	3 00
Рыжий	2 25
В. Баян /9-11/	2 00
Г. О. /10/	1 00
В. А.	1 00
Ге. /11/	0 50
М. М. /12/	0 50
Надя /11/	0 50
Н. В. /11/	0 50
Ж. 13 /11/	0 50
Итого	51 75

К. К. И.:

В. К. /21-1/	25 30
Вл. Кв. /В. Л. /13/	11 20
Ж. М. /21-33/	7 95
Бз. 304 /2-1/	5 00
Мх. /М. Л. М-7/	3 15
С. Б. С. /21-2/	3 00
А. X. /2-10/	3 00
К. Л. /12-5/	1 60
К. Г. /20-10/	1 12
К. Л. /С. Н. -10/	1 10
Ж. 7-4/	0 65
С. С. /7-1/	0 50
Б. /21-1/	0 25
Итого	64 02

ВСЕГО ПРИХОД ЗА НОЯБРЬ 1913 года

1142 35

Оставалось на 1-ое ноября

19 85

Б а л а н с

1162 20

Р а с х о д

Места заключения	180 00
Ссылным и пострадавшим	325 99
Кассам взаимопомощи сосланным	115 00
Административно-сосланным	120 00
Каторжанам	111 00
Семьям заключенных	67 00
Специальное назначение	60 00
Уплата долгов	80 00
Организационные расходы	29 07

Всего расход в Ноябрь 1913 года: 1089 06

На 1-ое декабря в Кассе оставалось 73 14

Б а л а н с

1162 20

Звіт київського Червоного хреста

фабриковано паспорти, знаходив притулок втікач із заслання, каторги та переслідуваний від жандармів. З цього штабу посилено гроші й речі до різних каторжан в'язниць та до найглухіших закутків сибірської тайги. Тут таки знаходила втіху й одержувала допомогу сім'я скараного або засланого на каторгу в'язня. Сюди таки ж надходили листи з каторжних в'язниць та з заслання.

Одним із видатних працівників цього надзвичай складного підпільного апарату була Віра Гордієвна Усенко³² (фельдшерка тієї ж таки лікарні), що й по сей день там працює.

Київський червонохресний штаб не раз штурмували охорники, жандарми та різні лікарняні адміністратори, але конспіративну діяльність Червоного хреста проваджено надзвичай обережно й копітка його праця на користь царських в'язнів тривала безперестанку.

З небагатьох документів, які зберіглися, видно, що в Червоному хресті активно працювали, між іншим, такі особи: студентка Шендель Горховська, заслана 1916 р., як більшовичка і розстріляна 1918 року білими у Києві, В. Радіонов, Л. М. Слуцький. А. Г. Богуміл, А. Крижанівський, Л. Б. Трахтман, Б. А. Лопатін. І. О. Фрумін, Ф. А. Черняк, Козакова, Москальова, Зарицька, Ізраїхліт, Гольденберг, Семіградова, Левинська, Новіков, Бріллянт, Ахманицький, Левін, О. Г. Бакар, Д. М. Рот-Чіде й ін.

Щоб уникнути провалів, червонохресні працівники бралися всяких способів пересилати гроші до різних тюрем. Для цього грошові перекази посилено через усі київські поштові відділи, частенько доводилося виїздити за місто, до поближких поштових контор і звідти посилати перекази, здебільшого під вигаданими прізвищами та адресами посилачів. Поряд діяльності червоних хрестів, у Росії, не менш активно, працювали політичні червоні хрести за кордоном, головне, в Нью-Йорку. Зібрані гроші пересилано до Росії й тут їх через червонохресні комітети розподіляли поміж політичними різних в'язниць і місць заслання, приблизно з розрахунку 4—6 карбованців на місяць на чоловіка.

Грошей, що надходили до нас у в'язницю, на руки не видавали, а переховували у в'язничій конторі на ім'я в'язня. Ми могли щомісяця виписувати собі продуктів на 4 карбованця 20 копійок. З продуктів виписували переважно, махорку (інший тютюн і цигарки заборонено), хліб, оселедці, чай, цукор і дуже багато цибулі та часнику. Причём, культурних гатунків мила, солодошів, овочів, городини — виписувати не дозволяли. Багато цибулі виписували ми і як лікувальний засіб проти цинги, вживаючи її вранці й увечері замість сніданків та вечер. Часто-густо, останньою, позостаюю цибулиною ділилася вся камера, щоб „слинка у тих, що не мають цибулини, не текла“.

Той, хто одержав виписане, розписувався в окремій відомості, на potwierдження того, що він одержав продукти, як частку своїх грошей. Так само повинен був в'язень підписуватися й на грошовій повістці. Ці дві обставини нагадували трохи про те, що арештанта десь ще вважають за живу людину, його підпис ще дійсний у в'язниці й поза її мурами. Але готівки багато хто з нас не бачив по декілька років.

Дозволена сума 4 карбованця 20 копійок на місяць була на додаткові продукти недостатня, і група однокамерників, живучи комуну, часто й тут перехитровувала адміністрацію, і, начебто для позики іншим, немаючим арештантам, — практикувалося виписувати продукти на більшу від зазначеної суму, і це минало безкарно. Постачальник приставляв продукти, обважуючи й обмірюючи так само, як і в кишенівській катівні, не боячись відповідальності, бо продуктова виписка арештантам становила головне прибуткове джерело начальника каторги. Багато не всі політкаторжани одержували регулярну грошову допомогу від своїх родичів, тому ті, хто не жив комуну, надто опрічники, зазнавали нестачі в найпотрібнішому, але тут Червоний хрест приходив їм на допомогу.

Багато політкаторжан миколаївської й інших каторжних в'язниць одержували грошову допомогу від київського підпільного Червоного хреста, про що подаємо далі деякі документальні дані, що зберіглися у Віри Гордієвни Усенко й які вона люб'язно дала авторові для опублікування.

Тюремники ніколи не чіплялися до грошових переказів, бо, з одного боку, не було заборони, що обмежувала б суму грошей, посланих до каторжної в'язниці на адресу каторжанина, і, з другого боку, арештантські карбованці, а вони складали десятки тисяч карбованців, правили за певний оборотний капітал для в'язничних майстерень та для бюджету начальника каторги.

Уряд, звичайно, знав про існування прихованої допомоги політкаторжанам, але безсилий був боротися проти цього „зла“. 1909 р. міністерство внутрішніх справ заборонило користуватися із сторонньої допомоги. В'язничній адміністрації запропоновано звернути увагу на грошові суми, що надходять для політичних зовні. Департаментові поліції наказано не припускати утворення товариств, „що мають на меті збирати гроші для подання допомоги політичним в'язням“.

Але це був „постріл у повітря“, червоні хрести працювали й політкаторжани користалися з допомоги.

Заслугує на увагу ставлення М. Горького до потреб політкаторжан та подання їм допомоги особистим літературним заробітком. Журнал „Прожектор“ про це в № 13 (131) вмістив такого листа:

„Коли 1911 р. я задумав видавати дешевий журнал „Путь“ і звернувся до Олексія Максимовича (М. Горький) по пораді і з проханням згодитися

співробітничати в журналі, то одержав від нього багато корисних порад і дві казки, які видруковані були в журналі „Путь“. Посилаючи ці казки, Олексій Максимович прислав разом із ними такого листа:

„Капрі, 17 травня 1912 р.

Дорогий Іване Олексійовичу.

Газети платять мені по 50 карб. за казку, отож, я вважаю, що ви винні мені 100 карб. Дуже прошу послати ці гроші Е. Я. Ш-ій, до слободи Карпенково, Острогозького повіту, Воронізької губ. Ці гроші підуть для однієї каторжанки, що майже вмирає з виснаження, і я дуже прохав би вас, — будьте ласкаві, поспішіться послати їх.

Бажаю всього найкращого А. Пешков“.

З поштових квитків (архів В. Г. Усенко), що збереглися, видно у нижче вміщеному спискові хто, коли, де одержував допомогу від київського підпільного політичного Червоного хреста.

Хто одержував допомогу	Рік	Куди посилено допо- могу	Місце відбу- вання кари
Агафонов	1912	Миколаїв	На каторзі
Александров Микола	1916	Благовещенськ	„ „
Алексієнко	1916	Балаганськ	„ засланні
Андрєв Олекс.	1912	Владимір	„ каторзі
Аскер - Баба	1914	Миколаїв	„ „
Афанасьєв	1912	Харків	„ „
Бабак	1912	Херсон	„ „
Банкау В. А.	1912	Миколаїв	„ „
Баранчук	1912	Владимір	„ „
Баскір	1916	Ялани, Єніс.	„ засланні
Байковський Давид	1912	Миколаїв	„ каторзі
Байковський Ісак.	1912	Іркутськ	у в'язниці
Бенделіані Д. Г.	1912	Миколаїв	на каторзі
Біклетов М. Г.	1912	„	„ „
Біслінський В. А.	1912	„	„ „
Бондарчук Іван	1912	Харків	„ „
Борисенко А. Т.	1912	Миколаїв	„ „
Брацлавський	1912	Москва	„ „
Бялек	1911	Тутура	„ засланні
Вайнберг	1916	Нарим	„ „
Ванідзе	1912	Миколаїв	„ каторзі
Васик	1916	Верхолєнськ	„ засланні
Вітковський	1916	Балаганськ.	„ „
Вогнадзе	1916	Хогот	„ „
Волинець	1913	Миколаїв	„ каторзі
Вонсович	1916	„	„ „
Воронін	1912	Качуг	„ засланні
Гзель	1916	Київ	у фортеці
Глейман	1916	Кіренськ	на засланні
Гольдфельд	1916	Манаурка	„ „
Горбачов	1916	Нарим	„ „
Гороховська Ш	1916	„	„ „

Хто одержував допомогу	Рік	Куди посилено допо- могу	Місце відбу- вання кари
Гусев Андрій	1912	Псков	На каторзі
Дембський	1916	Київ	у в'язниці
Денер Софія	1916	Самара	" "
Дехтяренко	1916	Єнісейськ	на засланні
Дмитриченко	1916	Владимір	" каторзі
Добкіна	1916	Ялань, Єніс.	" засланні
Драгомірецький	1916	Київ	" каторзі
Євгенєв	1912	Орел	" "
Єремєєв Григ.	1915	Смоленськ	" "
Жермен Григ.	1916	Орел	" "
Загер	1916	Псков	" "
Залужний А.	1916	Рибное, Єніс.	" засланні
Звірьков	1916	Тайшет	" "
Звержовський	1912	Миколаїв	" каторзі
Змієвський	1911	Ярослав	" "
Козакєвич	1916	Самара	" "
Козаков	1912	Олександровськ	" "
Камінський В.	1912	Харків	" "
Канатчиков С.	1916	Бадаганськ	" засланні
Каригіна	1916	Київ	у в'язниці
Качаура	1916	Бельське, Єніс.	на засланні
Квіххидзе	1912	Миколаїв	" каторзі
Кігурадзе Н. Т.	1912	"	" "
Клейноте А. В.	1912	Миколаїв	" "
Коломійцева	1912	Єнісейськ	" засланні
Корчина	1916	Саратов	" каторзі
Косіор Йосип	1916	Бельське, Єніс.	" засланні
Котляр	1916	Тіна, Єніс.	" "
Колотушкін	1912	Орел	" каторзі
Крайн	1912	Миколаїв	" "
Крепса	1912	Харків	" "
Кримаренко	1916	Миколаїв	" "
Крят Роман	1915	Псков	" "
Кулагін	1916	Єнісейськ	" "
Лагунов Борис	1916	Олександровськ	" "
Лапін	1916	Баяндай	" засланні
Ластовський	1912	Орел	" каторзі
Лебедев Микита	1912	Москва	" "
Лебедев Сергій	1912	Іркутськ	" засланні
Лебедєва	1912	Москва	" каторзі
Леонтяне Ф. І.	1912	Миколаїв	" "
Лейкіна	1916	Рибне	" засланні
Любецька Мар.	1916	Самара	у в'язниці
Мавринський Іван	1916	Саратов	на каторзі
Мандельштам	1911	Нарим	" засланні
Мануїльський	1916	Саратов	" каторзі
Мартірузов	1912	Миколаїв	" "
Мартинов Євген	1912	Харків	" "
Мганобішвілі	1912	Миколаїв	" "
Моліран	1912	"	" "
Мещєв	1916	Баяндай	" засланні
Міляєв Микола	1916	Псков	" каторзі
Мінін Микола	1912	Миколаїв	" "

Хто одержував допомогу	Рік	Куди посилено допо- могу	Місце відбу- вання кари
Мітинський	1912	Орел	На каторзі
Модестов Сергій	1912	Миколаїв	" "
Мочульський	1916	Косая Степь	" засланні
Мухін	1912	Владимір	" каторзі
Мчеладзе	1912	Миколаїв	" "
Невежін Іван	1912	Псков	" "
Нікіфоров Сергій	1916	Усольє	" засланні
Новіков	1912	Орел	" каторзі
Перемолчін	1912	Миколаїв	" "
Плешаков	1912	"	" "
Полов'якін	1912	"	" "
Полуян Яків	1912	Златоуст	" засланні
Привалова	1912	Суми	у в'язниці
Примак Хаїм	1912	Псков	на каторзі
Просонов	1916	Херсон	" "
Рабінович Ісак	1916	Іркутськ	у в'язниці
Райгородський	1916	"	на засланні
Реут	1916	Бадаганськ	" "
Рещинський Леон	1912	Ярослав	" каторзі
Родіонов Венедикт	1916	Олександровськ . . .	" "
Ройтман	1916	Кіренськ	" засланні
Рудимський	1916	Київ	" каторзі
Рудай	1916	Колпашово	" засланні
Сакова Ася	1912	Рига	" каторзі
Саламатко	1912	Псков	" "
Сапожников	1916	Сказімово	" засланні
Свириденко	1912	Харків	" каторзі
Сикора Гнат	1912	Полтава	" "
Сіхвертян	1915	Владимір	" "
Смолянінова Олена	1916	Самара	" "
Соловйов	1912	Миколаїв	" "
Степанов	1916	Саратов	" "
Татарська	1916	Тутура	" засланні
Тьомкін	1916	Тіно, Сніс. губ. . . .	" "
Тетеров Г. І.	1912	Миколаїв	на каторзі
Терентьева	1916	Акатуй	" "
Толь	1916	Самара	" "
Тріліссер	1912	Шліссельбург	" "
Троценко Григ.	1916	Миколаїв	" "
Усенко Вален.	1916	Ярослав	" "
Ухтомський Федір	1912	Псков	" "
Ушерович Саул	1912	Миколаїв	" "
Фармаковська	1916	Якутськ	" засланні
Фьодоров	1916	Ташкент	" "
Фраль	1912	Миколаїв	" каторзі
Фрейдліна	1916	Брянськ	" засланні
Фрунзе Михайло	1912	Миколаїв	" каторзі
Хазанов	1916	Іркутськ	" засланні
Харнас Шимон	1912	Орел	" каторзі
Харченко Іван	1912	Ярослав	" "
Харченко Кузьма	1916	Іркутськ	" засланні
Худанія Андрій	1916	Іркутськ	" "
Цімберг	1916	Тайшет	" "

Хто одержував допомогу	Рік	Куди посилено допо- могу	Місце відбу- вання кари
Чарторижський	1916	Херсон	На каторзі
Чачава Н. О.	1912	Миколаїв	" "
Черномізов А. О.	1912	"	" "
Чистяков Микола	1915	Верхоленськ	" засланні
Шакерман Поля	1916	Акатуй	" каторзі
Швиговський Франц	1912	Миколаїв	" "
Шелерман	1916	Акатуй	" "
Шап	1916	Іркутськ	" засланні
Шербаков	1912	Миколаїв	" каторзі
Юр'єв Іван	1912	Псков	" "
Яблонський Дмитро	1912	Смоленськ	" "
Якімова	1916	Вороніж	" засланні
Янковський	1916	Тутура	" "
Ярошевський	1916	Іркутськ	" "
Ярошевська Ревека	1916	Самара	у в'язниці

Миколаївська каторжна в'язниця за днів повалення царату

1920—1922 р.р. автор працював у Миколаєві й мав змогу розмовляти з робітниками заводу ім. Марті (кол. Наваль), учасниками миколаївського підпілля часів боротьби проти царату, і, з слів т. т. Угрюмова та Гноєвенка, визволення політкаторжан з миколаївської каторжної в'язниці відбулося так:

Наприкінці 1916 р. робітничі організації зазнали великого розгрому, і тільки окремі товариші, що уникли пильних жандармських очей, тримали й надалі зв'язок з соціал-демократичною фракцією Державної Думи та робітничою групою військово-промислового комітету; серед цих товаришів були такі активісти: Гнойовенко, Даргольц, Лейканд Данило, Нейман, Скороходов і Угрюмов. Деякі з них, через депутата думи Бур'янова, тримали зв'язок з Г. В. Плехановим та В. Засуліч.

Передові робітники групувалися побіля правління кооперативу „Трудовая Копейка“, надто на початку 1917 року, коли почувалося наближення революційної грози.

11 березня 1917 р. миколаївці одержали приватне повідомлення про деякі події в Петрограді, після чого надійшла точна інформація від с.-д. фракції Державної Думи. Ця радісна звістка примусила робітників бути наготові, щоб уникнути можливої на цьому ґрунті провокації. Підхоплюючи гасла, кинуті з далекої півночі, не гаючи ані хвилини, цього таки дня скликано великий мітинг робітників заводу „Наваль“, де з доповіддю про події виступив голова лікарняної каси товариш Каушан. Після мітингу послано вітальну телеграму с.-д. фракції Державної Думи.

День 12 березня пройшов дуже тривожно, поперше, у зв'язку з неодержанням дальших телеграм і, подруге, у зв'язку з помітним пожвавленням серед начальницьких осіб, що виявилось в посиленні нарядів поліції, війська та жандармів. Тоді ж і всю зовнішню поліцію озброєно гвинтівками й подекуди по заулках порозставляно кулемети.

Зважаючи на досвід боротьби й поразки революції 1905 р., підпільники готувалися до дій, маючи на оці, поперше, мобілізувати всіх робітників міста й порту і, подруге, негайно готуватися захопити каторжну в'язницю й визволити звідти політкаторжан, а потім захопити міську в'язницю й визволити всіх політв'язнів, яких було там кілька сот чоловіка. Для цього ввечері 12 березня 1917 р., у приміщенні лікарняної

каси, відбулася нарада робітничих організацій, на якій накреслено плян дій і навіть висунено кандидатів до майбутньої Ради робітничих депутатів.

Під час засідання, близько дванадцятої години ночі, прибув товариш Тарнопольський, який повідомив, що в міській управі збирається вище військове командування та чорносо-тенний елемент міста, щоб організувати змову в разі актив-ного виступу робітників проти наявної царської влади.

Не вичерпавши всього порядку денного, відчувши по-важну небезпеку, усі збори щось із тридцять чоловіка, без вогнепальної зброї, але озброєні революційним ентузіазмом— рушили до міської управи. Тут робітники зустріли міського голову Леонтовича, гласного думи Юрєнева, градоначальника М'язговського й інших осіб чорного табору. На запитання робітників про причини наради за такого пізнього часу деяких членів думи з військовим командуванням — одні відповіли ухильно, градоначальник відповів по-грубіянськи, що це його справа, і запропонував робітничій делегації порезходитись додому.

Депутація заявила, що не припустить провокації від кого б там не було, і що нарада, якщо не відбулася ще, то й не відбудеться, цьому перешкоджають робітники, що попри-ходили сюди, і що додому ніхто не піде.

Цього ж часу до управи прибіг представник редакції га-зети „Трудовая Копейка“ з телеграмою про те, що в Петер-бурзі утворено тимчасовий уряд, і цей таки тимчасовий уряд оголосив цілковиту політичну амнестію. Реакціонери, почувши цю звістку, розгубилися, але ненадовго. Не вірилося їм, та й не хотілося вірити, що своє вони вже відспівали.

Тут таки робітнича делегація зажадала від міського го-лови негайно випустити всіх політичних і передусім — каторжан.

Міський голова категорично відмовився виконати цю ви-могу, посиляючись на брак розпорядження від прокуратури та іншої вищої влади. Адмірал М'язговський йому вторував. Проте, робітники заявили, що до управи підходить тисячна демонстрація робітників заводу „Наваль“, яка змусить всю владу діяти відповідно їхній волі. Ця погроза та наполегливі вимоги вплинули й змусили володарів, що доживали свого часу, терміново, телефоном, викликати прокурора, який не га-ючись і прибув до управи.

Прокурор Попов, сподіваючись, очевидно, на приборкання „заколоту“ в центрі й на місцях, намагався втримати владу ще зайву годину, що спонукало його також наполягати на відволоті запровадження в життя амнестії, вмовляючи зі-браних „потерпіти до ранку“, а вранці, мовляв, із свіжими силами й думками взятися до проведення амнестії.

При цих словах тривога серед зібраних робітників ще більш посилилася, і тут таки один з делегатів крикнув:

— Товариші, чи довго ми ще будемо з ними панькатися? Ідіть п'ять чоловіка на заводи, заберіть звідти всіх робітників з нічних змін, і коли прийде ця наша підмога, ми рушимо до в'язниці і зробимо своє діло!

Влада мусила згодитися. До каторжної в'язниці пішли від влади: Леонтович, Бродський і Попов, від робітників: Угрюмов, Гнойовенко і Каушан. Решта робітників йшла за ними „на випадок зміни настрою“ у працівників влади, що агоніювала.

Було близько другої години ночі. Тюрма спала, тільки стійкові не дрімали, ходячи туди й сюди по коридорах своїх відділів або по дворах своїх корпусів, не відвертаючи своєї уваги від вікон і дверей. Найменший шерех, що розлягався серед нічної тиші в камері, змушував стійкового бути напові. готові.

Гучна розмова, суперечки біля в'язничної брами (незвичайне явище для в'язничної сторожі) змусили нічну варту бути на поготові.

Нічний прибрамник рішуче відмовився впустити депутацію (для нього це було дико) до в'язниці.

Прокурор назвав себе — не допомогло. Викликаний начальник каторги, довідавшись у чім річ, виструнчився перед прокурором і наказав впустити всіх нас до в'язниці. Ввійшли робітничі депутати й представники влади.

У в'язничній конторі почалися нові переговори. Начальник каторжної в'язниці Бослак-Бослаков з свого боку намагався зволікати з визволенням до ранку, мотивуючи тим, що в телеграмі немає артикулу судимости каторжан, які підлягають амністії, а тим, що на каторзі є політичні й політико-кримінальні, які на думку Бослак-Бослакова не підпадають під амністію, то треба, уникаючи помилок, відкласти цю справу до ранку, запитати телеграфом Петербург, і вранці, одержавши відповідь...

Тюремникові докази не досягли мети. Щохвилини, перебиваючи „спеца-каторги“, робітнича делегація домагалася свого й ще раз категорично зажадала негайно розглянути політичні справи й випустити каторжан.

Довгі суперечки, що тривали у в'язничній конторі, щось із три години, змусили нервуватися інших робітників, які стояли на вулиці біля в'язничної брами й побоювалися за долю делегатів.

Робітники виділили, з-поміж себе ще двох делегатів, товаришів Мендельштама й Даргольця, що й пішли на виступку своїх товаришів. Кінець-кінцем вдалося домогтися негайного визволення політичних каторжан.

Тим часом телефоном налагоджено першу допомогу амністованим. До в'язниці небавом прибули лінійки перевозити в'язнів.

Південна, тиха березнева ніч дихала близькою весною, розквітом та простором. Блакитне ясне небо, засіяне міріадами зірок, світило яскравим сріблястим світлом. Цієї незабутньої ночі, ночі свободи, для в'язнів царських катівень поспали кайдани й кам'яні брили казематів волею робітничої кляси завалилися.

Поволі, бережко група за групою виповнюють контору каторжної в'язниці, куди з опрічних камер — кам'яних мішків, з карцерів, з дисциплінарних камер і камер-могил сходилися люди з сірими обличчями, осяяними глибокою надхненною радістю, святом перемоги над зграєю тюремників і над царатом. Ще вчора, ще час тому сторожа цієї катівні горлала:

— Замри, волоцюго! Як стоїш? Куди піку вернеш? У льох, двадцять п'ять різок! Души політику! Наша сила!..

Зараз, на світанку 13 березня, тюремник навдивовижу делікатний і наче дбайливий татусь ніжно й лагідно, півголосом шепоче:

— Будь ласка, громадяни, обережно йдіть зі мною до контори, там на вас чекають друзі, на волю вас випустять. Обережно йдіть по сходінках, щоб була не впасти. Ось зараз ми поскидаємо з ваших ніг кайдани, боюсь, як би вам болю не завдали... бідолашний як ви намучилися! Вітаю, вітаю з вашим святом! А правда ж, я не злий для вас і для ваших товаришів був?..

Неймовірно було, дивлячись на сірі, виснажені обличчя, бачити як слово „воля“ миттю преобразило багатьох. Все поперепліталось: дотепи й жарти, революційні пісні й вигуки, радість і сміх, потиски рук і поцілунки і... тихий плач.

Інші, бадьоріші стали в'язні від свідомості доконаного факту, від свідомості того, що сили, молоді кращі роки не дарма, не безцільно віддано, що час розплати настав.

Займався юний досвідок, життя прокидалось, тільки тюремники, відчувши загрозу спокути за все вчинене, боязко озиралися на всі боки, стояли приголомшені, бездіяльні, беззброєні визволенням предметів їхніх катувань.

У в'язничному дворі сконцентрувалася вся маса колишніх в'язнів, тепер амнестованих вільних громадян. Нараз усі притихли погляди в'язнів уп'ялися в мури в'язниці, і в цих погледах можна було виразно прочитати гіркоту, проклін і водночас непохитну готовість до помсти, до нової боротьби, до ліквідації можливостей повторення фактів і подій на зразок тих, що відбувалися в царських катівнях.

* * *

Повдягані в арештантські костюми, колишні в'язні о 6 годині ранку рушили лініями до міста, де в одному з громадських будинків влаштовано бенкет для амнестованих, що складався з гаючого чаю, ковбаси та цигарок. Політичний Чер-

воний хрест, що організувався, розташував визволених в'язнів по приватних помешканнях і готелях, передягши їх перед тим у нову вільну одежу, терміново набуту на кошти, зібрані поміж робітниками міста Миколаєва.

16 березня 1917 р. почалася евакуація амнестованих політкаторжан — одних на батьківщину, хворих у лікарні, санаторії.

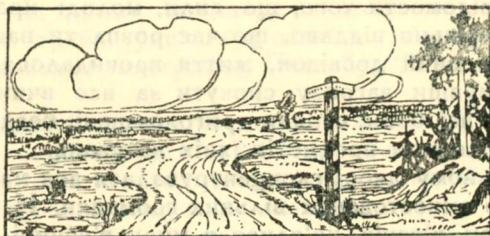
Ті, що заціліли й вийшли на волю (до 1917 р.), трохи зміцнівши, бралися до боротьби проти абсолютизму ще з більшим запалом, з більшим досвідом.

За час від 1913 р. до 1916 р. в Сибіру було немало політичних процесів, учасники яких на вісімдесят процентів були колишні політкаторжани та засланці.

Ось шлях, що його справді можна назвати — Голгофою для багатьох передових і рядових борців, — шлях, пройдений в ім'я ясної будуччини, в ім'я визволення експлуатованих від експлуататорів.

Багато заціліло та куди більше загинуло від руки ката, у сибірській тайзі, по дорозі до Сибіру, по в'язницях під ударами різок, з туберкульози легенів. Немало колишніх в'язнів понівечено, покалічено на ціле життя.

Перебувши всі страхиття царської каторги й вийшовши на волю, на заслання, вони знову бралися до роботи й разом із передовим авангардом робітничої класи — підточували царський трон, який нарешті вдрузки розбито.

Поіменний показник

1. Фейгельштейн Хаїм. Робітник — столяр м. Кишинєва. 1909 р. засуджений від одеської судової палати на 2 роки 8 місяців каторги за належність до групи анархістів-комуністів. Каторгу добув у кишинівській в'язниці. На поселення висланий до с. Ічера, Кіренського повіту, Якутської області. Після лютевої (1917 р.) революції вернувся до Кишинєва, де й живе до цього часу.

2. Грінберг Борис. 1903 — 1905 р.р. Грінберг разом із Ф. Тепер та Г. Н. Коф провадили активну марксистсько-пропагандистську роботу серед молодих кишинівських друкарів. Автор був членом підпільного с.-д. гуртка, де Б. Грінберг, Ф. Тепер та Г. Коф неділями провадили по черезно політико-виховні розмови, на Київській вул. № 16. Розмови Грінберга та Кофа мали великий вплив на молодих робітників, що стали згодом активними учасниками революції 1905 р. Крім того Б. Грінберг був 1904 р. секретарем підпільної профспілки кишинівських приказчиків і з допомогою своїх учнів-друкарів налагодив кишинівську (Іскровську) с.-д. підпільну друкарню, де друковано нелегальні метелики, складені за допомогою Грінберга й Кофа. Охранка вистежила Грінберга й Тепера, їх заарештовано й 1909 р. засуджено: Грінберга на два й Тепера на три роки до фортеці за належність до РСДРП. Строк свій вони відбули в Кишинєві, і режим Обольянінова тяжко вплинув на здоров'я Бориса Грінберга, що вийшов 1912 р. з фортеці цілком розбитий. Проте рук не покладаючи, Б. Грінберг їде до Одеси, де з участю старих друзів-підпільників — Миколи Долголева, Боград-Фрей та Шендеровича — опрацьовує статут лікарняної каси Кишинівська охранка не дав Грінбергові віддохнути і пише терміново до Одеси про виїзд „небезпечного с.-д. агітатора Б. Грінберга“. Одеська охранка заспокоює кишинівську: „Грінберг лежить при смерті в лікарні д-ра Зільберга, де йому робили операцію шлункової виразки“. Борис Грінберг умер в Одесі 1914 р.

3. Добромильський Юзя. 1905 — 1906 р. р. квартира Добромильських, в Кишинєві на Баюканській вул., правила за місце конспіративних явок для різних революційних груп. 1905 р. Юзя із шкільної лави йде до друкарського верстату — складачем. Потьомкінські події в Одесі зостають Юзя вже підпільником. Він допомагає своєю технікою — складання а. к., с.-д. та с.-р. Коли друзі обвинувачували його в безпринциповості, Юзя відповідав: „скільки на метеликах стоїть: „геть самодержавство!“, значить допомогти треба. Переможе революція — тоді й виявиться, хто в справний обронець робітничих мас“. Засуджений на 15 років каторги в справі анархо-комуністів, Добромильський відбуває її в одній із Забайкальських в'язниць. Амністований 1917 р., він визначає своє ставлення до різних політичних партій і беззастережно переходить до більшовиків. Грудневе юнкерське повстання в Іркутську (1917 р.) застає Юзя комісаром ст. Чіта, звідки банди отамана Семенова змушують його евакуюватися до Іркутську. Тут Юзя прикомандировано до ЧК, і він бере участь у приборканні повстання юнкерів. Під час колчаківщини Юзя переходить на нелегальний стан; в Іркутську його пізнає на вулиці забайкальський козачий офіцер і заарештовує. Колчаківський „суд“ засудив Юзя на 20 років каторги, і влітку 1919 р. його в'ярали в розпорядження ген. Гайди, до Катеринбургу, разом із іншими „небезпечними більшовиками“, де разом з ними Юзя й розстріляно.

4. Лежньов. Козачий офіцер. Близько року був за начальника кишинівської в'язниці, в 1909 р., якраз під час найбільшого заповнення в'язниці політичними підслідними та засудженими. Він не намагався запроваджувати

палічного режиму, тюрма за його часів була „вольницею“. Сам вийшов на відставку. Автор зустрів Лажньова в 1928 р. у Києві, на першотравневій демонстрації, у компанії службовців Бупру, він займав посаду начальника майстерень Бупру № 2.

5. Тарновський Анатоль. Кишинівську в'язницю він прийняв на прикінці 1909 р., після переміщення до неї із Одеси, де завідував жіночим відділом тієї ж в'язниці. Відстановлений з посади начальника за „слабкий режим до політичних“, Тарновський більше до в'язничного відомства не вернув. У січні 1918 р. в Одесі після перемоги червоногвардійців над гайдамаками, автор зустрів Тарновського на посаді начальника станції „Одеса вантажна“.

6. Браверман-Сибіряков Семен Григорович. 1904 р. брав участь у замаху на життя пристава в Кишиневі. Провадив анарх.-комуністичну пропаганду, виготовляючи вибухові речовини. 1908 р. його засуджено на 2 роки 8 місяців каторги за належність до а.-к. Каторгу добув в Кишиневі. На поселення вираджено до Ічори, Іркутської губернії. Нині член І-ва політкаторжан.

7. Байковський-Валентінов Ісай Веніамінович. 1909 р. за належність до групи анархо-комуністів засуджений на 4 роки каторги, яку відбував в Кишиневі й Херсоні. На поселення призначений до с. Баяндай, Іркутськ. губ. 1914 р. його заарештовано в справі підпільної конференції а.-к. і амністовано 1917 р. Вмер у Москві в листопаді 1931 р.

8. Рабінович Ісак Ісаєвич. 29 червня 1905 р. був заарештований в Одесі за пропаганду й висланий адміністративно до Архангельської губ. Вдруге заарештовано його в Одесі 1906 р. і вислано до Тобольської губ., звідки він утік. 1907 р. знову заарештовано в Кишиневі й 1909 р. засуджено на 4 роки каторги за належність до групи анархо-комуністів. Каторгу відбував у Кишиневі та Харкові. На поселення вираджено до с. Баяндай, Іркутськ. губ. 1914 р. Рабінович був знову заарештований у Іркутську за участь в нелегальній конференції а.-к. і просидів до амністії 1917 р. в Іркутській в'язниці.

9. Грінфельд Абрам. 1908 р. засуджений в Кишиневі на 8 років в'язниці за належність до групи а.-к. Строк відбув у Кишиневі. Нині член Ленінградської організації ВКП(б).

10. Обольянінов. Колишній урядник і приборкувач в'язнів гродненської в'язниці. 1910 р. його призначено на начальника Кишинівської в'язниці, де він запровадив суворий паличний режим для всіх категорій в'язнів. Крім того він обкрадав арештантів, про що довідалася ліберальна інтелігенція м. Кишинева й на шпальтах газети „Бессарабская Жизнь“ зняла питання про ревізію справ кишинівської в'язниці. У наслідок ревізії й трусу, на горіщі його помешкання (при в'язниці), знайдено багато арештантського полотна, призначеного на білизну для в'язнів. Спочатку Обольянінова відстановлено від посади начальника й посаджено під домашній арешт, згодом його вираджено до Гродна, де за ним була вже аналогічна справа. Після суду й вироку до арештантських виправних робіт, Обольянінова тримали в ізолюванні камері гродненської в'язниці. Деякі в'язні гродненської в'язниці, довідавшись, що це славновісний приборкувач — тюремник, на „ура“ ввірвалися до нього в камеру, схопили його й скинули з 3-го поверху. Обольянінов розбився на смерть.

11. Матвеев Семен. Молодий і сміливий учасник ватаги розбійників, що протягом 1906—1909 р. р. орудувала в Білецькому та Сороському повітах Бессарабської губ. Своєрідний тип: беручи участь у грабунках по великих шляхах, він рідко користувався здобиччю для своїх особистих потреб. Найчастіше роздавав награбоване сільським наймитам. Засуджений на 10 років каторги й прийшовши до в'язниці цілком неписьменним, він охоче й наполегливо взявся до самоосвіти з допомогою декотрих політкаторжан. Писання й читання він засвоїв швидко. Пізніш, живучи на каторзі серед політичних, він цілковито підтримував з ними зв'язок, належачи до членів комуні. Порвав остаточно з кримінальністю й завоював довіря та симпатію. Строку каторги не відбув, але, на клопотання групи політкаторжан, його

амнестовано разом із ними в березні 1917 р. Автор зустрів Матвеева на початку 1920 р. у Верхнеудинську, на фронті. бійцем добровольцем проти білобандита отамана Семенова.

12. Гельфман Абрам. Робітник—швед м. Кишинева. 1909 р. засуджений на 2 роки 8 місяців каторги за замах на вбивство охоранника. Каторгу відбув у Кишинівській в'язниці. Брав активну участь у всіх в'язничних протестах. На поселення вираджено до Іркутської губ. 1918 р. червоногвардієць і партизан м. Іркутська.

13. Епельман Ізраїль. Робітник—кравець м. Бельць. 1909 р. засуджений на п'ять років каторги за групову експропріацію. Каторгу відбував у Кишиневі, Орлі. На поселення висланий до с. Баяндай Іркутськ губ. Обольяніновський кардер скалічив його: він захворів на туберкульозу легенів, ревматизм та астму. Після амнесії 1917 р. вернув до рідних у Басарабію й довго прохворувавши вмер.

14. Саков Абрам (Анатоль). Син робітника—мірошника. Учень. 1910 р. належав до групи анархо-комуністів і готував замах на начальника тюрми Обольянінова. По кількох місяцях ув'язнення в кишинівській тюрмі був висланий під догляд поліції. Учасник київського підпільного Червоного хреста допомоги політкаторжанам Партизан і учасник громадянської війни на півдні України. Тепер член ВКП(б), працює на господарській роботі в Криму.

15. Сакова Ася Мусієвна. „Чайка“, „Галина“. Фабрична робітниця. З 1906 р. працювала в групі анархо-комуністів у Тирасполі (АМСРР), Одесі, Умані та Кишиневі, як організатор і агітатор. Засуджена 1909 р. на 4 роки каторги, яку відбула в Кишиневі й Ризі. На поселення вираджена до с. Бірюльки, Іркутськ. губ., звідки втекла. 1914 р. знову арештована в Іркутську за участь у конференції а.-к. Східного Сибіру. Випущена під догляд поліції 1915 р., втекла 1916 р. до Олеси, де проживала нелегально до революції 1917 р. Член Т-ва політкаторжан.

16. Мінін-Невідомий Микола (Сорокін Георгій Андрійович). 1906 р. засуджений був від військово-окружного суду в процесі 44 максималістів на 6 років каторги Каторгу відбув у Псковській та Миколаївській каторжних в'язницях. На поселення призначений до с. Баяндай Іркутськ. губ., звідки втік до Єнісейської губ. під прізвиськом Маклеєва й прожив там до лютевої революції. Член ВКП(б) і член Т-ва політкаторжан.

17. Федорович-Алексєєв Петро Олексійович. 1905 р. був двічі заарештований і за амнесією випущений. 1906 р. знову був арештований і за вбивство провокатора Петра Гарлевського засуджений на 12 років каторги. 1907 р. намагався втекти з симферопольської в'язниці, за що його знову судили в Севастополі, присудивши 10½ місяців додаткової каторги; каторгу відбув у миколаївському, херсонському, та олександрівському центрах. Член ВКП(б) і член Т-ва політкаторжан.

18. Байковський Давид, „Максим Горький“. Син шевця. Всебічно грамотний марксист. З 1904 р. активний член Одеської організації РСДРП(б). Багато разів заарештовувано. 1909 р. стояв на чолі Одеського комітету. Арештовано в жовтні 1909 р. і після 18-тимісячного попереднього ув'язнення засуджено в процесі „22-х“ на 4 роки каторги, яку він відбув цілком у миколаївській каторжній в'язниці. На поселення засланий був наприкінці 1914 р. до с. Манзурка Іркутськ. губ., де 11 лютого 1915 р. вмер з туберкульозу легенів.

19. Шапіро Абрам. Робітник—маляр із Білорусі. 1909 р. брав участь у підпільному військовому гуртку соціал-демократів, у Баку, будучи там на військовій службі, за що його засуджено на 6 років каторги. Каторгу відбув у миколаївській каторжній в'язниці. Із заслання втік до Америки, де проживає й досі.

20. Магідов Ізраїль. Професіонал-революціонер Польщі. Був заарештований 1907 р. у Варшаві за керівництво підпільною „технікою“ й засуджений на 8 років каторги, яку відбував у Варшаві, Лодзі й Миколаєві. На каторзі підпадав під численні репресії, часто хворів і вмер 1913 р. на каторзі.

21. Ривкін Фрідман Абрамович. 1906 р. працював у організації с.-р. під прозвою „Серьожа“, „Вова“, як бойовик і пропагандист. Був заарештований у грудні 1906 р. під прізвиськом Ходанюка Йосипа Антоновича й

перебуваючи в Петербурзі, в домі попереднього ув'язнення, поранений був стійковим в ліве око 1908 р. Петербурзький військово-окружний суд засудив його в процесі „44 максималістів“ на десять років каторги, яку Ривкін відбудує в Пскові, Миколаєві. За 4 місяці до революції 1917 р. його переміщено до Іркутської пересильної в'язниці. У Миколаївській каторжній в'язниці зазнав шмагання різками, наслідком чого робив замах на самогубство, розрізавши собі вени на руці, але випадково був зрятований. Член Т-ва політкаторжан.

22. Фарбер, робітник із Литви, більшовик, працював у Кримській організації, в Ялті, де був арештований; 1906 р. судився в Симферополі й засуджений був на 4 роки каторги за переховування зброї та за належність до партії. Перебуваючи у в'язниці, Фарбер убив поліція, що відбудував ув'язнення. Фарбера судили й дали за сукупністю 12 років каторги.

23. Григор'єв Михайло. 1909 р. засуджений був у Кам'янці-Подільському на безстрокову каторгу за замах на поліція в 1906 р. Каторгу відбудував у Одесі, Миколаєві. Часто зазнавав тяжких в'язничних репресій побиття, карцера та різок. Умер у каторжній в'язниці.

24. Сафронів Павло. Один із активних більшовиків миколаївської (Україна) організації. Двічі тікав із заслання. 1908 р. засуджений на 6 років каторги, яку відбудував у миколаївській каторжній в'язниці. Суворий режим на каторзі, змушував Сафронова проводити боротьбу проти тюремників, які знущалися з нього майже щоденно. Він буквально не виходив або з карцерів, або з опрічної камери Очевидячки, тюремникам надокучило „панькатися“ з Павлом Сафроновим, і вони вирішили вразу його позбутися, отруївши його, про що в тюрмі ходили шепітки. Сафронова поховали в Миколаєві, як, вмерлого з туберкульозу легенів“.

25. Михайлович Ананій Веніамінович. Робітник-мережник. 1901—1902 р. працював у с.-д. організації Польщі та Литви під прозвою „Валлак“. 1904 р. працює в Лодзі та Каліші як агітатор, пропагандист і член бойової дружини. Бувши арештований, через три тижні тікає з в'язниці. У 1906 р., перебуваючи на військовій службі, працює в Баку та в Тифлісі у військовій організації. Заарештований був 1906 р. і 1908 р. засуджений військовим судом на 8 років каторги, яку відбудує у миколаївському й херсонському каторжних центрах. Член ВКП(б) і член Т-ва політкаторжан.

26. Лагунов Борис Ісакович. У 1904 р. пропагандист партії с.-р. працює в Києві, Слов'янську та Бердянську під прозвою „Олексій“. Засуджений 1910 р. в Одесі до вислання на поселення в Іркутську губернію. 1911 р. втік із заслання й робив замах на вбивство начальника зерентуйської в'язниці Висоцького. Заарештований був на місці замаху 1912 р., у Читі засуджений на смертну кару, яку йому замінено на 20 років каторги Амнестований 1917 р. Член Т-ва політкаторжан.

27. Сазонов Єгор Сергійович. 15 липня 1904 р. за вироком бойової організації вбив міністра внутрішніх справ Плеве. Цього ж року засуджений на каторгу, яку відбудував в Гірному-Зерентуї. На ґрунті безперервних знущань із в'язнів начальника каторги Висоцького відбувалися раз-у-раз сутички між політкаторжанами та тюремниками у наслідок чого 28 листопада 1910 р. кат Висоцький наказав бити різками двох політкаторжан: Петрова та Смолянського. Після шмагання, Петров облив себе гасом і намагався таким способом заподіяти собі смерть, але невдало. Почалися масові замах на самогубство. Єгор Сазонов попередив багатьох своїх товаришів, щоб вони утрималися від дальших замахів на самогубства і в своєму передсмертному листі з 28 листопада 1910 р. писав:

„Товариші. Сьогодні вночі я спробую заподіяти собі смерть. Якщо чия смерть може припинити далішні жертви, то передусім моя. А тому я повинен умерти. Почуюваю це всім серцем, так боляче, що я не встиг попередити смерті двох померлих сьогодні. Прошу й бажаю товаришів не наслідувати мені, не шукати дуже швидкої смерті. Якщо б не маленька надія, що моя смерть зможе зменшити ціну, яку вимагає Молох, то я невідмінно залишався б чекати й боротися з вами, товариші. Але чекати зайвий день — це значить, може, побачити нові жертви. Щире вітання друзі, і на добраніч. Єгор“

28. Фадеев Іван. 1907 р. засуджений був севастопольським військовим судом на 10 років каторги за належність до військово-революційної організації. До каторжної в'язниці прибув із Севастополя в 1909 р. Втік із каторжної в'язниці в липні 1912 р. і емігрував за кордон.

29. Модестов Сергій. Член Одеського комітету РСДРП(б). Засуджений 11 березня 1911 р. на 6 років каторги в процесі „22-х“. Каторгу відбув у миколаївській каторжній в'язниці. Вмер 1922 р. з туберкульозу легенів.

30. Мартовський-Агафонов Сергій Олексійович. Бувши на військовій службі, брав 4 грудня 1905 р. участь у збройному повстанні 2-го гренадерського Ростовського полку в Москві. У квітні 1906 р. військовий суд засудив його на безстрокову каторгу. У серпні 1906 р. Мартовський-Агафонов утік з етапного вагона по дорозі до Олександрівського каторжного центру. Заарештований був 1907 р. в лабораторії, де виготовлювано вибухові речовини, і під прізвиськом „Калітін“ засуджений на безстрокову каторгу. Випадково його викрито й 1910 р. присуджено до 100 днів в'язничого ув'язнення, а за втечу продовжено на 18 місяців випробний строк. Каторгу відбував у миколаївській каторжній в'язниці. Член Т-ва політкаторжан.

31. Жіров-Жірнон Олександр Семенович. Складач. 1907 р., належачи до партії с.-р., провадив агітацію й розповсюджував у Варшаві літературу серед солдатів. Брав участь у виданні газети „Солдатская Доля“, за що 1907 р. його засуджено на 6 років каторги, яку відбував у Владикавказі, Миколаєві та Херсоні. Член ВКП(б) і член Т-ва політкаторжан.

32. Усенко Віра Гордієвна. Найстаріша працівниця київської, кол. Олександрівської, лікарні та одна з найактивніших діячів київського підпільного Червоного хреста. 1928 р. Усенко В. Г. нагороджено званням Героя праці у Києві.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

З М І С Т

	Стор-
Від в'язниці до катівні	5
Два провокатори	10
Катівня перша	13
Порядок „налагоджується“	17
В'язниця у в'язниці	20
Страта kota	25
Кішка й перстень	27
Невпокійний сусіда	29
Митрик денщик	32
Розстріл проти різдвя	37
Дрібниці в'язничного побуту	38
Останнє побачення з матір'ю	42
По дорозі на каторгу	52
Катівня друга	56
„Злочинний“ баклажан	64
„Татарська камера“	66
Кошикова майстерня	69
Катування різками Ривкіна, Фарбера та Гассана-Халім-Оглу	75
„Гуманне“ пояснення в'язничної управи про шмагання різками	78
Самогубці	78
Думки про застосування терору проти тюремників	80
Вдала втеча Івана Фадеева	82
Здоровкання очима	84
Нове поповнення каторжан. Чутки й факти	87
Зустріч із катом	92
Штрихи каторжного побуту	95
Невже це я?	101
Регулярна допомога політкаторжанам. Політичний Червоний хрест	103
Миколаївська каторжна в'язниця за днів повалення царату	114
Поіменний показник	119

